

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

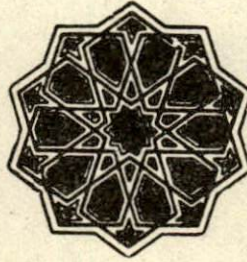

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISBN: 975 - 482 - 472 - X

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği</i>	1
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları; Sonuçları ve Etkileri</i>	27
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını "Takvim-i Ticaret"</i>	55
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Din-Felsefe Etkileşimi</i>	69
Doç. Dr. Şevki SAKA <i>Türkçe Kur'an mı?</i>	79
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Şemseddin-i Tebrîzî'nin Kur'ân-ı Kerim Ayetlerine Getirdiği Bazı İşarî Yorumlar</i>	107
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Endülüs'de Bir Emevi Mehdisi</i>	115
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadîs-i Erbeîn Şerhi</i>	137
Doç. Dr. İrfan AYCAN <i>Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri</i>	147
Doç. Dr. Şamil DAĞCI <i>İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I (Devamlı Evlenme Engelleri)</i>	175
Doç. Dr. Sönmez KUTLU <i>İlk Mürciî Metinler: İcra Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)</i>	239
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER <i>XV. Yüzyıla Kadar Arap, İnan ve Türk Musikisinin Kısa Tarihçesi</i>	253
Yrd. Doç. Dr. Sabri ERDEM <i>Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine</i>	273
Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR <i>Rivâyet İlimlerinde Eser Karfızması ve Müslim'in el-Lâmiu's Sahîh'i</i>	287
Dr. Mehmet GÖRMEZ <i>Gazâli Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması</i>	357

Dr. Gülay CEZAYIRLI		
	<i>"Şehir Bütün Bağları Çözer" Sözü'nün Düşündürdükleri</i>	369
Dr. Bayram AKDOĞAN		
	<i>Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Musikî Sanatının Değerlendirilmesi</i>	379
Dr. Seyfettin ERŞAHİN		
	<i>Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar</i>	393
Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU		
	<i>Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları</i>	439
Dr. Bünyamin ERUL		
	<i>Sahabe Döneminde "Tekzib" Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti</i>	455
Dr. Recai DOĞAN		
	<i>Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din eğitimi Açısından Hutbeler</i>	491
Dr. Mustafa AŞKAR		
	<i>Bir Türk Tarikatı Olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili</i>	535
Dr. Hasan KURT		
	<i>Orta Asya'da Peygamber Ailesinden Bir Sahabi: Kusem B. Abbas</i>	565
Ar. Gör. Zülfikar GÜNGÖR		
	<i>Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-Mansûr'a Dâir" Risalesi</i>	581
Ar. Gör. Nurullah ALTAŞ		
	<i>Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)</i>	599
Ar. Gör. Osman AYDINLI		
	<i>Dınar B. Amr ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecindeki Yeri</i>	661
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>İbn Asâkir ve Tarihi Dimeşk'i Üzerine</i>	691
KİTAP TANITIMI		
Dr. Abdurrahman ACAR		
	<i>Abdülmeccid Ebu'l-Fütuh Bedevî</i>	707
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>Thomas Walker ARNOLD, İntişâr-ı İslam Tarihi</i>	715
Ar. Gör. Murat AKARSAU		
	<i>Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM, "Emevî Hâşimî İlişkileri, (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)</i>	725
ÇEVİRİLER		
Dr. Abdulvahid Zennun TAHA (Çeviren: Ar. Gör. Mustafa HİZMETLİ)		
	<i>Endülüsde Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu</i>	731

SAHABE DÖNEMİNDE “TEZKİB” VE TEZKİBİNİN MAHİYETİ

Rivayetlerdeki Tekzîb İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme

Dr. Bünyamin ERUL

Hadis-Sünnet sahasında öteden beri oldukça tartışılan konulardan birisi de, hadis rivayetinde yalanın veya diğer bir ifade ile hadis uydurma faaliyetinin ne zaman başladığı konusudur. Buna bağlı olarak, hadis ve sünnetin, şahitleri oldukları gibi, aynı zamanda ilk râvileri olan sahabenin Hz. Peygamber adına yalan uydurmada paylarının olup olmadığı da önemli bir tartışma ve ihtilaf konusu olmuştur. Kimileri sahabeden bazılarını bu işe dahil ederek hadis uydurabileceğini Hz. Peygamber dönemine kadar çok erken bir döneme taşırken¹, genel ve geleneksel kanaati paylaşanlar, sahabenin adaletini ileri sürerek, onların bu tür bir faaliyetten beri olduklarını kabul etmişler ve uydurmacılığın Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından veya Cemel (h.36) ve Sıffin (h. 37) savaşlarından sonra h. 40 yıllarında başladığını belirtmişlerdir².

Hadis uydurmacılığının başlangıcı ile sahabenin yalan söyleyip söylemedikleri konusunda, başta Mutezile olmak üzere, yalan olayının sahabeden beri var olduğunu iddia edenlerin sıklıkla ileri sürdükleri argümanla-

1. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 216-224, Beyrut-1975, XI. baskı; Ebû Rayye Muhammed, *Advâün ale's-Süneti 'l-Muhammediyye*, s. 26-48, Kahire, t.y., V. baskı; Sıddîkî Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 119, ter. Yuzuf Ziya Kavakçı, İstanbul, 1969.
2. Bu konuda bkz: Kâsimî, Cemâluddîn, *Kavâidu't-Tahdîs*, s. 199-200, Beyrut-1979, I. baskı; Ebu Zehv, Muhammed, *el-Hadis ve 'l-Muhaddisûn*, s. 114, 150-3, 259-260, Kahire- t.y.; Accâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 187-194, 394-405, Kahire-1988, II. baskı; Edlebî, Salahaddin, *Menhecu Nakdi'l-Metn*, s.40-48, Beyrut-1983; Sibâî Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetuhâ fi't-Teşri'*, s. 75-79, Beyrut-1985, IV. baskı; Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsîku's-Sünne*, s.39-42, Kahire-1981; Ebû Gude Abdulfettah, *Lemehât min Tarihi's-Sünneti ve Ulûmi'l-Hadîs*, s.19-41, Beyrut-1984; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s.68-84, 104-112, Ankara-1988; Yıldırım Enbiya, *Hadis Problemleri*, s.15-77, İstanbul-1996; Aşıkutlu Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 20-45, İstanbul 1997.

rın başında, sahabenin bile birbirini tekzip ettiklerini gösteren birçok rivayetin bulunması gelmektedir. Nitekim İbn Kuteybe, Ehl-i Hadis düşmanlarına reddiye olarak telif ettiği *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs* adlı kitabında, hadis muhaliflerinin Hz. Ömer, Osman, Ali ve Aişe gibi sahabilerin Ebu Hureyre ve Fatıma bint Kays gibi bazılarını yalanladıklarını söyleyerek, onlara ve rivayet ettikleri hadislere karşı çekince koyarak, onların bu husustaki itiraz ve endişelerinden söz etmektedir³.

Diğer taraftan, sahabenin bu açıdan âdil ve güvenilir olduğu görüşü geleneğimize egemen olduğu için, hadis ilminde oldukça önemli yeri olan cerh-ta'dil çalışmalarında, bütün ricâl kitaplarında sahâbe bu açıdan değerlendirme dışı tutulmuş, onlar hakkında cerh kriterleri çalıştırılmamış, mecruh râvilerle yönelik hazırlanan kitaplarda hiçbir sahâbîye yer verilmemiştir⁴. Bu konunun şimdiye kadar görebildiğimiz iki istisnasından söz edilebilir:

1. Bunlardan birincisi, Mu'tezile'den Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Ka'bi⁵ (ö. 319)'nin hâlen Kâhire'de tek nüsha olarak el yazması halinde bulunan *Kitâbu Kabûli'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ricâl* adlı eseridir. el-Belhî, hadisçilerin birbirleri hakkında söyledikleri eleştirilerden derlediği⁶ bu kitabında, yapmış oldukları galatlarıyla eleştirilere maruz kalan râviler hakkında açtığı bir babda sahabe-den başlamıştır. "Ebû Hureyre hakkında söylenenler" babında o, ilk önce Hz. Aişe başta olmak üzere sahabe ve başkalarının ona yönelttikleri eleştirilerden misaller vermiştir. Sonra o, sırasıyla Ebû Musa el-Eş'arî, Semure b. Cündeb, Enes b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Amr b. el-As ile ilgili bazı haberlere yer vermiştir⁷. el-Belhî'nin özellikle Ebû Hureyre aleyhindeki birçok eleştiriye yer vermesi, onun tekzip edildiğine dair rivayetleri nakletmesi konumuz açısından dikkat çekicidir.

2. Diğeri ise Hâfız İbn Adiy (ö. 365)'in *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* adlı oldukça hacimli eseridir. İbn Adiy bu eserinde, "Sahabe, Tabiûn ve Tebeu't-Tâbiûn ve daha sonrakilerden günümüze kadar şahıs-şahıs yalanı

3. Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*, s.10, 19. Kahire-t.y. Mektebetu'l-Mütenebbî.

4. Bkz. Hatiboğlu Mehmed Said. *Siyasi-İctimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, s.69. (basılmamış doçentlik tezi)

5. Hayatı hakkında bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, XIV. 313. Zehebî burada onun vefat tarihi olarak 329 yılının doğru olduğunu söyler. Abdulhay b. el-İmâd el-Hanbelî ise *Şezerâtu'z-Zehab*, II. 281'de onu 319 yılında vefat edenler arasında zikretmiştir ki doğrusu da budur.

6. Belhî, kitabının mukaddimesinde, "hadisçilerin sahabe hakkında söylediklerinin çoğunda biz onları teberri ediyoruz" demektedir. Bkz. *Kabûli'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, s. 2, 4. (Kahire, Dâru'l-Kütüb; 1. Mısıriyye, Mustalah 14 m.'deki el yazmasından fotokopi)

7. Belhî, a.g.e., s. 56-62.

ortaya çıkan kimsenin tekzibini caiz görenlerin zikri" ana başlığı altında Sahabeden Hz. Ömer'in Übey b. Ka'b'ı, Hz. Aişe'nin de Ebu'd-Derdâ'yı tekzib ettiklerine dar bazı rivayetleri zikreder⁸. Yalnız burada hemen belirtelim ki, İbn Adiy bu sahabelerin isimlerini zikredip, onlarla ilgili bazı haberlere yer verirken, kesinlikle onlardan herhangi birini zayıf addetmek, mecruh saymak, daha açık bir ifade ile yalan ve yalancılıkla itham etmek gibi bir maksat taşımamaktadır. Yukarıda kaydettiğimiz başlıktan anlaşıldığı kadarıyla o, burada bu tür haberleri zikretmekle, bir râvînin doğru veya yalan söylediğini araştırmanın, yalan söylediği tesbit edildiğinde onu tekzib etmenin caiz olduğunu göstermek, bunun sahabe döneminden örneklerini vermek istemiştir. Ancak, zayıf râvîleri konu edinen bu kitapta, sahabenin birbirlerini tekzip ettiklerini ortaya koyan böylesi rivayetlerin, herhangi bir açıklama yapılmaksızın zikredilmiş olması da önemlidir. Çünkü birkaç tane de olsa bu rivayetler, sahabenin birbirini tekzip ettiklerini açıkça ifade ederken, zımnın de sahabe döneminde de yalanın varlığını îmâ etmektedir.

Dolayısıyla bu haberlerin nasıl anlaşılması gerektiği, üzerinde genişçe durulması icab eden bir tartışma konusudur. İşte biz bu yazımızda, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde tekzîb konusunu irdeleyeceğiz. İlgili rivayetleri belli gruplar halinde zikredip, tekzîb hadisesini izah etmeye çalışacağız. Fakat buna geçmezden önce, Arap lisanında kizb ve tekzîbin ne demek olduğunu, hangi anlamlarda kullanıldığını, ortaya koymamız gerekmektedir.

Kizb ve Tekzîb Tabirleri Üzerine

Arapça *kezebe-yekzibu-keziben ve kizben* fiilinin masdarı olan *el-kezibu*, doğru söylemenin zıddı olan "yalan söyleme" anlamına gelmektedir⁹. *Kezebe'r-raculu* ifadesi, "adam yalan haber verdi" demektir. *Kezenî fülân* demek, "felan kişi, bana doğru söylemedi, bana yalan söyledi" demektir. *Kezebe'r-raculu tekzîben* demek, "adam onu yalancı addetti" anlamına geldiği gibi, *et-tegzîb* de, "yalan söyledin" denilmesidir.

Yalan; şimşek, rüya, zan, ümit, tama', göz ve görüş gibi insanlardan başka şeyler için de kullanılabilir. Meselâ;

Kezebe'r-re'yu demek, "*tevehheme'l-emra bi hılâfî mâ huve bih*" yani, "kişi, bir işi olduğunun aksine algıladı" demektir.

Arap, *kezib* kelimesini *hata etme* anlamında da kullanabilmektedir. Meselâ;

8. İbn Adiy, Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cercânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I. 61-3, tah. Heyet, Beyrut-1985, Dâru'l-Fikr, II. baskı.
9. Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette geçen bu kullanım için bkz: 39 Zümer 32; 12 Yusuf 27; 75 Kıyâme 32 vb.

Kezebetke aynuke denilir ki bu, “*evhemetke aynuke ennehâ raet ve lem tera*” yani, “gözün, görmediği halde, gördü sanarak seni yanılgıya düşürdü” demektir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’deki “*mâ kezebe'l-fuâdu mâ raâ*”¹⁰ ayetinde de bu kullanım mevcut olup, manası, “*mâ evhemehu'l-fuâdu ennehû raâ ve lem yera, bel sadakahu'l-fuâdu ru'yetehû*” yani, Hz. Peygamber görmediği halde, kalbi onu, gördü vehmine düşürerek yanıltmadı, bilakis kalbi onun görmesini doğruladı” demektedir.

Yine Zû'r-Rumme, divanındaki bir şiirinde “*mâ fî sem'ihî kezibu*” yani, “onun işitmesinde hata yoktur” demiştir¹¹.

Karnının ağrısından şikayet eden birisine Hz. Peygamber bal içmesini tavsiye etmiş, üç defa içtiği halde ağrısı geçmeyen bu kimsenin ağabeyisine “Sadaka'l-Kur'ânü ve Kezebe batnu ahîke” yani, “Kur'an doğru söyledi, ama kardeşinin karnı yalan söyledi”¹² buyurmuştur ki, bu da kezeb ifadesinin çeşitli organlar için de kullanıldığını göstermektedir¹³.

Hz. Ömer'in müslüman olduğunu duyar duymaz, Kabe çevresinde oturmakta olan müşriklere en yüksek bir sesle “Haberiniz olsun, Ömer b. el-Hattâb sâbiû oldu” diye haykıran Kureys'li Cemîl b. Ma'mer'in akabinde Hz. Ömer'in “*kezebe, velâkinnî kad eslemtü*” “yalan söylüyor, halbuki ben müslüman oldum”¹⁴ şeklindeki itirazında ifadesini bulan *kizb*, yalan söylemek anlamındadır. Çünkü bu, bile bile gerçek dışı bir beyandan ibarettir¹⁵.

Hz. Peygamber Döneminde Kizb ve Tekzîb

Burada öncelikle cevaplandırılması gereken, ‘sahabe arasında yalana rastlanıyor muydu?’ sorusuna cevap olarak, kaynaklarımızda farklı rivayetlerle karşılaşmaktayız. Söz konusu rivayetlerden bir kısmı sahabe arasında yalananın olmadığını açıkça ifade etmektedir.

10. 53 Necm 11.

11. İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, V. 3840-3, K-Z-B maddesi, tah. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli, Kahire- t.y.; İbnü'l-Esîr, Mecduddin Ebû's-Saâdât el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Haris ve'l-Eser*, IV. 157-160. K-Z-B maddesi. Tah. Tahir Ahmed ez-Zâvi, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Kahire-t.y.

12. Ma'mer b. Râşid, *Cami'*, (Abdurrazzak b. Hemmam, es-San'ânî, *el-Musannef* in sonunda, tah. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut-t.y. el-Meclisu'l-İlmî, I-XI.) XI. 153, no:20173.

13. Göz ve fercin tekzibine dair iki kullanım için bkz: Hemmâm b. Munebbih, *Sahife*, s. 144, 471, no:42, 471, tah. Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib. Kahire-1985; Ahmed b. Hanel, *el-Musned*, II. 314, İstanbul-1982.

14. İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Sîretu'n-Nebevviyye*, I. 349. tah. Mustafa es-Seka, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız Şelebi. Kahire-1955, II. baskı.

15. Bu konuda başka misaller ve açıklamalar için bkz. Rıf'at Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsîku's-Sünne fi'l-Karnî's-Sânî el-Hicrî*, s.30-36. Kahire-1981.

Berâ b. Âzib bu hususta şöyle demektedir: "Hepimizin işi gücü olduğundan dolayı, Rasulullah (s)'ın hadislerini her birimiz dinleyebiliyor değildik. Fakat o dönemde insanlar yalan söylemezdi ve Hz. Peygamber'in meclisinde hazır bulunanlar, bulunmayanlara işittiklerini haber verirdi."¹⁶

Enes b. Mâlik de benzer ifadeler kullanmaktadır: "Size Rasulullah (s)'dan naklettiklerimizin hepsini bizzat O'ndan işitmiş değiliz. Ama bize arkadaşlarımız haber verdi ve biz, birbirimize yalan söylemeyen bir topluluk idik"¹⁷.

Acaba Rasulullah (s)'ın huzurunda da yalan söyleyenler olmuş mudur? Bu konuda Hz. Âişe'den gelen şu rivayet bize ipucu vermektedir.

"Rasullullah (s)'ın ashâbı için yalandan daha çirkin bir huy yoktu. Bir kimse Rasulullah (s)'ın yanında bir yalan söyler, bundan dolayı yaptığı tevbesinin kabul edildiğini bilinceye kadar daima içinde bir endişe taşırdı"¹⁸.

Öte yandan, gerek münafıkların Hz. Peygamberin Allah Rasulu olduğuna şahadet ederken veya savaştan geri kalma mazeretlerini dile getirirken; gerekse bedevilerin savaşa katılmamak için izin isterken yalan söylediklerini Kur'an açık bir şekilde haber vermektedir¹⁹. Fakat biz münafıkları ve hatta Hz. Peygamber ile fazla beraber yaşayamamış, Kur'an ve Sünnet terbiyesinden nasibini alamamış bedevilerden bir kısmını da sahabeden addetmediğimiz için²⁰, bu insanların Hz. Peygambere yalan söylemiş olmalarından sahabenin de yalan söyleyebilecekleri gibi bir sonuç çıkaracak değiliz. Hatta bu münafıklar dahi, "*haklarında, kalplerinde bulunamı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden çekiniyorlardı*"²¹ Bu sebeptir ki, biz Allah korkusundan ötürü sahabenin,

16. Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâfî*, s. 32-3, tah. M. Accâc el-Hatîb, Dımaşk-1984, Dâru'l-Fikr, III. baskı; Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadi, *el-Kifaye fi'l-İlmi'r-Rivaye*, s. 424, tah. Ahmed Ömer Haşim, Beyrut-1986.

17. İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, VII. 21-2, Beyrut-1985; Hatîb, age, s. 425. Suyûtî'nin naklettiği diğer bir rivayette ise o "Vallahî biz yalan konuşmuyorduk, hatta yalanın ne olduğunu dahi bilmiyorduk" demiştir. Bkz: Suyûtî, Celalüddin b. Abdurrahman, *Miftahu'l-Cenne fi'l-İ'tisami bi's-Sunne*, s. 85, tah. Mustafa Âşûr, Kahire-t.y., Mektebetu'l-Kur'an. Başka bir vesile ile de Enes, Ensar'ı kastederek "*ve kânû lâ yekzîbûne*"= "*Onlar yalan söylemiyorlardı*" demektedir. Bkz. Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih, Menâkibu'l-Ensâr* 1, IV. 221. İstanbul-1981.

18. Ma'mer b. Raşid, Câmi, (Abdurrazzak, *Musannef*, XI. 158, no: 20195); Ahmed, VI. 152; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen, Birr* 46, no: 1973, IV. 348. İstanbul-1981.

19. Sırasıyla bkz: 63 Münâfikûn 1; 9 Tevbe 65-66, 94, 90.

20. Bu hususta geniş değerlendirmeler için bkz: Erul Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 1-11, A.Ü.S.B.E. basılmamış doktora tezi, 1996.

21. Bkz: 9 Tevbe 64.

haklarında vahy gelmesi korkusundan dolayı da münafıkların Hz. Peygamber hayatta iken yalan söylemeye pek yeltenmedikleri kanaatini taşıyoruz.

Ancak, Hz. Peygamber'in ashabına yapmış olduğu şu uyarı, insan olmaları hasebiyle onların da, zaman zaman yalana başvurmalarının mümkün olduğunu ortaya koymaktadır: "Ben, ancak bir beşerim. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz, delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime kardeşinin hakkından birşey vermişsem, o, onu asla almasın! Zira o takdirde ben ona ancak bir ateş parçası vermiş olurum."²²

Nitekim, Musa b. Ebî Şeybe'nin şu haberi, istisnâî de olsa bu tür bazı teşebbüslerin varlığını göstermektedir: "Rasulullah (s), söylediği bir yalan yüzünden bir adamın şahitliğini iptal etti. Ama ben, bu yalanın ne olduğunu, onun Allah'a mı, yoksa Rasulullah'a mı yalan isnad ettiğini bilmiyorum."²³

Humeydî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre, zina suçlaması sebebiyle yapılan bir mülâane (lânetleşme) de Hz. Peygamber çifti ayırmış ve ardından da şöyle demiştir: "Allâhu ya'lemu enne ehadekumâ kâzib, fehel minkumâ tâib?" yani, "İkinizden birinin yalancı olduğunu Allah biliyor, bâri tevbe edecek var mı?"²⁴

Temîm Oğulları'ndan Basra'lı bir sahâbî olan Munakka' b. Husayn ise yukarıdaki kanaatlerin aksine, henüz Hz. Peygamberin sağlığında iken, bırakın normal bir yalanı, O'nun adına hadis dahi uydurulduğu şeklinde bir iddiayı ortaya atmakta ve şöyle demektedir: "Kur'an ile örtüşen, sünnete uygun olan hadislerden başka Hz. Peygamberden hiçbir hadis rivayet etmedim. Çünkü O'na daha hayatta iken yalan isnad ediliyordu. Vefatından sonra nasıl olacağını siz düşünün!"²⁵

Oldukça ilginç ve iddialı olan bu sözlerin sahibi Munakka' adlı şahsın ne hayatı hakkında fazla bir malumatımız var, ne de kaynaklarımızda ondan gelen herhangi bir rivayete sahibiz. Dolayısıyla biz, bu iddialı rivayeti ihtiyatla karşılamayı tercih ediyoruz.

22. Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, *Akziye* 1, II. 719, tah. M. Fuad Abdülbâkî, İstanbul-1981; Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zubeyr, *el-Musned*, I. 142, no: 296. tah. Habiburrahman el-A'zamî, Haydarâbâd-1963; Buhârî, *Şehâdât* 27, III. 162; *Hıyel* 10, VIII. 62; *Ahkam* 20, VIII. 112; Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccac, *es-Sahîh*, *Akziye* 4-5 II. 1337-8, tah. M. Fuad Abdülbaki, İstanbul-1981; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sunen*, *Akziye* 7, no:3583, IV. 12-4, İstanbul-1981; Tirmizî, *Ahkam* 11, no: 1339, III. 624; Ahmed, VI. 307, 320.

23. Ma'mer b. Raşid Câmî (Abdurrazzak, age., XI. 159, no:20197).

24. Humeydî, *Musned*, II. 295-6, no:671-2.

25. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII. 63-4; Bkz: İbnu'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, V. 274-5. Kahire-1970.

Burada bizim üzerinde durduğumuz husus, sahabenin Hz. Peygamber adına veya O'ndan rivayet ederken yalan söyleyip söylemedikleri, bu esnada birbirlerini tekzip edip etmedikleridir.

Hz. Peygamber'in Bazı Kimseleri Tekzibi

a. Hz. Peygamber Adına Konuşan Bir Şahsı, Hz. Peygamber'in Yalanlaması

Rasulullah (s) adına yalan söyleme ile ilgili, "men kezibe aleyye..." şeklindeki mütevatir hadisinin vürud sebebi olarak gösterilen şu haber, Hz. Peygamber döneminde O'nun adına yalan söylendiğini kabul edenlerce delil olarak kullanılmaktadır:

"Said b. Cubeyr'in rivayet ettiğine göre, bir adam Ensar köylerinden birisine gelip "Allah Rasülü beni size gönderdi ve size beni falan hanımla evlendirmenizi emir buyurdu" dedi. Köy halkından biri, "bu adam bize Rasulullah'dan beklemediğimiz bir haber getirdi, adamı bineğinden indirin ve ben size bu husustaki haberi getirinceye dek onu ağırlayın" dedi ve doğru Hz. Peygambere geldi ve durumu ona haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali ve Zubejr'i gönderdi ve onlara şu talimatı verdi: "Gidiniz ve onu yakalarsanız derhal öldürünüz, ama ben sizin ona yetişebileceğinizi sanmıyorum." Onlar hemen gittilerse de, vardıklarında bir yılanın onu sokup öldürmüş olduğunu gördüler. Sonra dönüp Hz. Peygambere bunu haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Men kezebe aleyye müteammiden fe'l-yetebevve' maq'adahû mine'n-nâr" yani, "her kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemde oturacağı yerine hazırlansın" buyurdular²⁶.

Bureyde (ö. 63)'nin rivayet ettiği benzer bir haberde ise, üzerinde kendisine Hz. Peygamberin giydirdiğini söylediği bir elbise ile gelerek, "Hz. Peygamber bana, sizin canlarınız ve mallarınız hakkında kendi görüşüm istikametinde hükmetmemi emretti" diyen bu kimse hakkında O (s): "kezebe aduvvallah" = "Allah düşmanı yalan söylemiş" buyurmuş ve derhal ona birisini göndermiştir...²⁷

Yukarıdaki rivayeti nakleden İbn Hazm (ö. 456) şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Gördüğün gibi işte bu haber, daha kendi asrında Hz. Peygamber'e yalan isnad edenlerin varlığını göstermektedir."²⁸

26. Ma'mer b. Râşid, Câmi, (Abdurrazzak, Musannef, XI. 261, no: 20 495.)

27. Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, I. 352-3, no: 378-9, tah. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut-1987, Muessesetu'r-Risale, (I-XV); İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Kitâbu'l-Mevzûât*, I. 55-6. tah. Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire-1987, Mektebetu İbn Teymiye, II. baskı. I-III.

28. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II. 84. tah. Ahmed M. Şakir, Beyrut-1983, Dâru'l-Âfâk el-Cedîde.

Asrımız ilim adamlarından Ahmed Emin (1374)²⁹, Mahmud Ebû Rayye³⁰ bu haberlere dayanarak hadis uydurmacılığının Hz. Peygamber devrinde başlamış olduğunu söylerken, Muhammed Ebû Zehv³¹, Salahuddin el-Edlebi³², M. Zubeyr Siddîki³³ gibi bazıları ise Hz. Peygamber'in sağlığında -az da olsa- hadis uydurulduğunu kabul edenler arasındadırlar. Öte yandan söz konusu rivayetleri, isnadları ve râvîleri açısından değerlendirenler ise, bazı râvîlerinin zayıf, mecruh, metruk ve hatta kezzâb olduklarını ileri sürerek, haberin bu hususta delil olamayacağını belirtmişler ve hadis uydurmacılığının Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde veya daha sonraları başladığını savunmuşlardır³⁴.

"Men Kezebe..." hadisinin bütün muteber kaynaklarda bulunmasına ve mütevatir olmasına karşın, söyleniş sebebi olarak anlatılan bu hadise muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Onu nakleden en erken kaynak olan Abdurrazzak (ö. 211)'in Musannafındaki Said b. Cübeyr'in haberinin mürsel, Büreyde'nin rivayetinin de râvîleri cihetiyle zayıf olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, böyle bir olayın kesin olarak vuku bulduğunu söyleyebilmemiz zorlaşmaktadır. Zira böylesine mütevatir bir haberin vürud sebebinin de aynı şekilde birçok hadis kaynağında rivayet edilmiş olması icap edirdi.

Elimizdeki kaynaklarda bulunan mezkur rivayetleri kabul etmemiz halinde ise, hadisenin münferit bir hadise olmaktan öteye geçemeyeceğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ve benzeri bir-iki hadise dışında, Hz. Peygamber hayatta iken hadis uydurma faaliyetlerinin mevcut ve yaygın olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Gerek inen vahiylerin hakikatleri haber vermesinin ve gerekse Hz. Peygamberin kendisine yönelik bir tür yalan isnatlarını bizzat tekdiz etmesinin imkan dahilinde olması, bu dönemde yalan uydurma teşebbüslerinin önünde en büyük engel olmuştur³⁵.

b. Hz. Peygamber'e Yalan Söyleyen Şahsın Yalanının Ortaya Çıkması

-Abdurrazzak'ın naklettiğine göre Amr b. Dînâr şu haberi rivayet etmektedir: "Uhud günü Hz. Peygambere bir adam gelerek "ey Allah'ın Rasûlü, falankes ganimetlerden şunu şunu kaçırdı" diye şikayet etti. Hz.

29. Bkz: *Fecru'l-İslâm*, s.210-1.

30. Bkz: *Advâ alâ's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s. 38-9.

31. Bkz: *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, s. 480-1.

32. Bkz: *Menhecu Nakdi'l-Metn*, s. 40-1.

33. Bkz: *Hadîs Edebiyatı*, s. 119-120.

34. Bu konuda bkz: Yıldırım Enbiya, *Hadis Problemleri*, s. 18-40; Sibâf Mustafa, *es-Sunnetu ve Mekânethâ fi't-Teşrî'l-İslâmî*, s. 75-7; Koçyiğit Talat, *Hadis Tarihi*, s. 104-112; Abdulfettah Ebû Gudde, *Lemehât min Târîhi's-Sünneti ve Ulâmi'l-Hadîs*, s. 28-32. Beyrut-1984.

35. Bkz: Ebû Zehv, age., s. 479-481; Kandemir Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s. 23-5. Ankara-1984, D.I.B. Yay., III. baskı.

Peygamber o şahsa dönerek "ey falan! bunu yaptın mı?" diye sorunca, adam "hayır" dedi. Bu defa Hz. Peygamber, bunu haber veren adama bakınca, adam "ey Allah'ın Rasulü, işte şurayı kazdırt" dedi. Derhal orayı kazdılar ve bir kadife parçası çıkardılar. (Adamın yalanı ortaya çıkınca) oradaki sahabîler, "ey Allah'ın Rasulü onun için istiğfar dileseniz?" diye af talebinde bulunmuşlarsa da Hz. Peygamber bunu reddetmiştir."³⁶

Hemen belirtelim ki, bu haber de mürseldir. Daha çok bedevîlerden sadır olduğunu sandığımız bu tür davranış bozuklukları, aslında Hz. Peygamberin çok hassas olduğu bu konularda ashabını uyarmasına vesile olmuş, onları bu durumlardan sakındırmak için oldukça sert bir tavır içine girmiştir. Bu cümleden olarak O (s), ganimet malları dağıtılmadan ondan bir tek iğne bile çalanın cenaze namazını kılmamış ve bu şekilde hareket edenleri cehennemle korkutmuştur³⁷.

c. Hz. Peygamber Tarafından Tekzib Edilen Sahâbîyi, Yüce Allah'ın Tasdiklemesi

Bazen Hz. Peygamber'in zahire göre hüküm vermesinden dolayı bazı sahabîleri tekzip ettiği de varid olmuştur. Nitekim kendi başından geçen bir hadiseyi Zeyd b. Erkam³⁸ şu şekilde anlatmaktadır:

-"(Tebük Gazvesi'nde) amcamla beraberdim. Bir ara Abdullah b. Ubey b. Selül'ü şöyle derken işittim: "Rasulullah'ın yanındaki kimselere infak etmeyin ki, dağılıp gitsinler. Şayet biz Medine'ye dönersek, (bizim gibi) güçlü olanlar, zayıf olan (müslüman)ları oradan mutlaka çıkaracaktır!" Ben bunu amcamla haber verdim, amcam da Rasulullah(s)'a söyleyince, o/s) derhal Abdullah b. Ubey b. Selül ve arkadaşlarına adam göndererek çağırılmış, ancak onlar böyle birşey demediklerine dair yemin etmişlerdi. Rasulullah (s)da onları tasdik, beni ise tekzip etti. (Fesaddeka-hum Rasulullah (s) ve Kezzebenî) Bunun üzerine daha önce benzeri hiç görülmemiş bir şekilde içerledim ve üzüntümden eve kapandım. Bilahare Yüce Allah "İzâ câeke'l-münâfikûn... (diye başlayan Münafikûn) suresini, "onlar öyle kimselerdir ki, 'Allah Rasûlünün yanındakileri beslemeyin ki, dağılıp gitsinler' diyorlar. 'Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, güçsüz olanı oradan mutlaka çıkaracaktır' diyorlar"³⁹ ayetlerine kadar indirdi. Rasulullah (s) derhal birisini göndererek beni çağırıtı ve bana bu ayetleri okuduktan sonra "İnnallahe kad saddekake"= "Gerçekten Allah seni tasdik etti" buyurdu.⁴⁰

36. Abdurrazzak, *Musannef*, V. 246, no: 9506

37. İlgili birçok haber için bkz: Abdurrazzak, *age.*, V. 241-6. no: 9492-9505.

38. Hayatı hakkında bkz: İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gabe*, II. 276; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, tah. Şuayb el-Arnâvut, Hu-seyn el-Esed, Beyrut-1990, VII. baskı., III. 165-8.

39. 63. Munâffikûn 1-8.

40. Buhârî, *Tefsir* 63/1-2, VI. 63-4; Tirmizî, *Tefsir* 63, no: 3312-3, V. 415-6; Ahmed, IV. 373; Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, V. 187, 189-190, no: 5041, 5051, tah. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Musul-1984, II. baskı.

Ancak yine ondan gelen diğer rivayetlerin bazısında hiç tekzipten söz edilmezken, sadece sahabenin onu kınadıklarından bahsedilmektedir.⁴¹ Keza, bazı rivayetlerde Zeyd'i yalan söylemekle itham edenlerin, oradaki insanlar olduğu,⁴² diğer bir rivayette ise onu tekzip edenin Abdullah b. Ubey b. Selûl olduğu görülmektedir.⁴³

Burada Zeyd b. Erkam'ın henüz daha 21 yaşında olması,⁴⁴ Abdullah b. Ubey b. Selûl ve arkadaşlarının bunu inkar ederek yemin etmeleri, Zeyd'i tasdik edecek başka bir şahidin olmaması vb. sebepler Hz. Peygamber'in zahire göre hükmetmesine yol açmıştır. Rivayetlerin hiçbirisinde Hz. Peygamber'in Zeyd'i açıkça yalan söylemekle itham ettiği belirtilmemiştir. İşte Hz. Peygamber'in onu tasdik etmeyip, onların yeminlerine itibar etmesi, rivayetlerin bir kısmında ya Zeyd tarafından, ya da hadiseyi ondan nakleden diğer raviler tarafından tekzip olarak nitelendirilmiştir. Fakat inen Munâfikûn Sûresi, onların neler söylediklerine varıncaya kadar anlatarak yeminlerini ve yalanlarını o münafıkların yüzlerine çarparken, olayı Hz. Peygamber'e haber veren Zeyd'i de tasdik etmiştir.

Şüphesiz bir beşer olarak Hz. Peygamber' in böylesi hususlarda zahire göre hükmetmesi kadar tabîî bir durum olamaz. Her ne kadar O, fiilen Zeyd'i tasdik etmemişse de, ona açıkça "şen yalan söylüyorsun" vb. bir söz de söylememiştir. Şu halde rivayetlerde geçen "O, onları tasdik, beni ise tekzip etti" ifadesini, "onları tasdik etmedi" şeklinde anlamamız daha uygun olacaktır. Bu durumda, Zeyd'in ifadesi ve ihbarı, hukuken isbata muhtaç bir iddia olarak kalmış, dolayısıyla beraat-ı zimmet kaidesine bir delil olarak değerlendirilmemiş, ancak onu doğru söylediği, inen âyetler tarafından tasdik edilerek müdellel hale gelmiştir.

Yine burada Hz. Peygamber'in Zeyd'in, yanlış duyması, yanılması v.b. bazı ihtimalleri de gözeterek böyle hüküm vermesi de mümkündür. Nitekim tekzîb kelimesinin bu anlamlardaki kullanımı Zeyd'in ifadesinin bu şekilde anlaşılmasına da müsaittir. Yani, "Rasulullah (s) benim yanlış duymuş veya yanılmış olabileceğimi dikkate alarak, benim haberimi değil, onların yeminlerini tasdik etti" demek olur. Netice olarak, her ne kadar bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Zeyd'i tekzip ettiği ifade edilmişse de, gerçekte ne Zeyd'in yalan söylemesi, ne de, Hz. Peygamber'in açıkça onu yalan söylemekle itham etmesi söz konusu değildir.

Hz. Peygamber'in bazı sahabîleri onların zan ve kanaatlerine dayanarak ortaya attıkları bazı beyanlarını tekzip ettiğine dair misaller de vardır.

41. Buhârî, *Tefsir* 63/3, VI. 64; Tirmizî, *Tefsir* 63, no: 3314, V. 417; Taberânî, age. V. 177, no: 5003.
42. Buhârî, *Tefsir* 63/4, VI. 65.
43. Taberânî, age. V. 189, no: 5050.
44. Zeyd'in Uhud Savaşına henüz 15 yaşında olduğu için Hz. Peygamber tarafından geri çevirilenler arasında olduğu zikredilmektedir. Bkz: İbn Hişâm, *Sîre*, II. 66; Taberânî, age. V. 164, no: 4962.

d. Sahabe kanaatinin, Hz. Peygamber Tarafından Tekzib Edilmesi

- Kaynaklarımızın anlattığına göre, İbnu'l-Ekva' diye tanınan Âmir b. Sinân (ö. 7), Hayber Savaşında, Hayber'in meşhur savaşçısı Merhab ile çarpışırken, aldığı darbe neticesinde kendi kılıcının sekmesiyle ayağından yaralanmış ve şehid olmuştur. Fakat başta Useyd b. Hudayr olmak üzere bazı sahabîler onun kendi kılıcının yaralaması sonucu ölmesini, âdetâ bir intiharmış gibi yorumlamışlar ve onun amelinin boşa çıktığını dahi söyleyebilmişlerdir. Ancak durum Hz. Peygambere anlatılınca O şöyle buyurmuştur. "Kezebe men kâlehâ..."= "Onu söyleyenler hata etmiştir, hatta ona iki ecir vardır; biri, Allah yolunda cihad ettiği için, diğeri ise, savaşta büyük gayret gösterdiği için..."⁴⁵

Kaynakların hemen hepsinde Hz. Peygamber'in "kezebe men kalehâ/hâzâ/zâke" vb. buyurduğunu görmekteyiz. O, açık bir şekilde Useyd b. Hudayr ve arkadaşlarının sırf zanlarına dayanarak ileri sürdükleri bu kanaatlerinin isabetsiz bir yorum, yanlış bir vehm olduğunu anlatmak amacıyla bu ifadeyi kullanmıştır. Onlar, Âmir'in, kendi kılıcıyla ölmesinden dolayı, bir an onun amellerinin boşa çıktığını sanmışlar ve bunu da dile getirmişlerdir. Bu, bilinen bir gerçeğin, bile bile çarpıtılması, saptırılması veya hakikata muhalif beyanat anlamına gelen bir yalan değildir. Dolayısıyla onlar bu ifadeleriyle yalan söylememişler ama yanlış bir beyanatta bulunmuşlardır. İsbetli bir kanaat serdetmemişler, bu münasebetle de Hz. Peygamber, "bunu söyleyenler hata etti" buyurmuşlardır. Şu halde burada da kezebe ifadesi, İbn Hacer'in de açıkladığı üzere "ey ahtaa"= "yani hata etti"⁴⁶ anlamına gelmektedir.

-Abdurrazzak'ın naklettiğine göre, Katâde, Hasan-i Basrî'den işiten birisinden şu haberi rivayet etmektedir: "Hâtıb b. Ebî Beltaa'nın bir uşağı Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Rasulü, Hâtıb benim yüzüme vurdu ve ben bu yüzden onun cehenneme gireceği görüşündeyim" dedi. Onun bu sözleri üzerine Hz. Peygamber "kezibte, kellâ innehû kad şehide Bedren ve'l-Hudeybiye"= "Yanıldın, hayır (girmeyecek), zira o Bedir ve Hudeybiye'de hazır bulundu" buyurdular.⁴⁷ Hemen hemen aynı muhtevaya sahip olan diğer bir rivayeti ise Muslim ve Tirmizî Câbir'den nakletmektedirler.⁴⁸

45. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Kitabu'l-Musannef*, VII. 392, no:36874, tak. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut-1989, I-VII; Ahmed, IV, 48; Buharî, *Meğâzi* 38, V. 72-3; *Edep* 90, VII. 1078; *Diyât* 17, VIII. 41; Muslim, *Cihâd* 123-4, 132, II. 1427-1430, 1433-1441; İbn Sa'd, *Tabakât*, II. 110-1, 303-4; Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Kitabi's-Siyeri'l-Kebîr*, tah. Salahuddin el-Müncedir, Kahire-1971, I. 103, no:96.

46. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhari*, VII. 533. tah. Muhibbuddin el-Hatib, el-Mektebetu's-Selefiyye, Kahire-1407, III. baskı.

47. Ma'mer b. Râşid, Câmi, (Abdurrazzak, *Musannef*, XI. 236, no:20418.)

48. Muslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 162, II. 1942; Tirmizî, *Menâkıb* 59, no: 3864, V. 697.

Buradaki tezkîb de, yanılma anlamındadır. Çünkü, Hâtîb'in kölesi sadece kişisel görüşünü dile getirmiş ve onun bu kanaati Hz. Peygamber tarafından isabetsiz bulunmuştur. Bu hadisin yorumunda Nevevî şöyle demektedir: "Kizb lafzı, ister bilerek, isterse yanılarak olsun; ister geçmişten, isterse gelecekte, bir şeyin hakikatının hilâfına haber vermek için kullanılmaktadır."⁴⁹ Şu halde bu köle, kesin bildiği bir hususu, gerçeğe aykırı bir şekilde haber vererek yalan söylememiş, aksine hakkın-da katî bir bilgiye sahip olmadığı halde, zannına göre konuşmuş ve Hz. Peygamber onun bu görüşünü tasdik etmemiştir.

-Ahmed b. Hanbel'in Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet ettiğine göre, Sübey'a bintu'l-Hâris, kocası Sa'd b. Havle'nin ölümünden 15 gece sonra karnındaki çocuğunu doğurdu. O günlerde Ebu's-Senâbil onun yanına uğradı ve ona "sanki sen kendi kendine evlenmeyi istiyorsun ama, iki süreden (iddet ve doğurma) en uzun olanı geçmedikçe evlenemezsin" dedi. Bunun üzerine Sübey'a Hz. Peygamber'e giderek O'na Ebu's-Senâbil'in dediklerini haber verdi. Onu dinleyen Hz. Peygamber "Kezebe Ebu's-Senâbil"= "Ebu's-Senâbil yanlış söylemiş, sana razı olacağın biri (dünür) gelirse, bana haber ver" buyurarak ona iddetinin bittiğini haber vermiş oldu⁵⁰.

Ancak Ahmed b. Hanbel'in diğer rivayetleri de dahil olmak üzere, bu hususu nakleden diğer kaynaklarımızın hiçbirisinde yukarıdaki gibi bir tezkîb ifadesine rastlanmamaktadır⁵¹. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber, Ebu's-Senâbil'in ictihadını hatalı bulmuş ve onun söylediğinin aksine, Sübey'a'ya çocuğunu doğurmasıyla iddet süresi beklemesine de gerek kalmadığını belirterek, evlenmesi için izin vermiştir. Dolayısıyla burada da, fikhî bir meselede veya diğer bir tabirle ictihadda yanılma söz konusudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi ictihadlarda, yalan değil, yanılmadan söz edilebilir. Nitekim bu hususta Ebû Seleme b. Abdurrahman ile tartışan İbn Abbas da, tıpkı Ebu's-Senâbil gibi kocası ölünce doğuran kadının (iddet ve doğurma şeklindeki) iki süreden en uzun olanını bekleyeceği kanaatini serdetmiş, Ebu Hureyre, Ebû Seleme'yi destekleyerek onun doğurunca evlenebileceğini söylemiş, nihayet Ümmü Seleme'ye sordurmuşlar ve o da onlara Hz. Peygamber'in Sübey'a hakkındaki verdi-

49. Nevevî, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref, *el-Minhac fî Şerhi Sahîh-i Muslim b. el-Haccac*, XVI. 57. Kahire-t.y., Dâru'r-Rayyân li't-Turâs.

50. Ahmed, I. 447.

51. Bkz: Ahmed, IV. 304-5, 327, VI. 289, 432-3, 312, 314, 319, 375; Mâlik, *Talak* 83-6, II. 589-590; Buhârî, *Talak* 39, VI. 182-3, *Meğazî* 10, V. 13; Muslim, *Talak* 566-7, II. 1122-3; Ebû Dâvûd, *Talak* 47, no: 2306, II. 728-9; Tirmizi, *Talak* 17, no: 1193-4, III. 498-9; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunen*, *Talak* 56, VI. 190-7, İstanbul-1981; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sunen*, *Talak* 7, no:2027, I. 653, tah. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sunen*, *Talak* 11, s. 561-3, İstanbul-1981.

ği bu hükmü haber vermiştir⁵². Bu durumda, yalnızca tek bir rivayette geçen tekzib ifadesini kabul etmemiz halinde de sonuç değişmemektedir. Şayet Hz. Peygamber böyle bir ifade kullanmışsa, O bununla onun bu ic-tihadında isabet edemediğini, hata ettiğini söylemiştir. Kizb ve tekzib ta-birlerinin bu anlamdaki kullanımları, bu ibareyi bu şekilde değerlendirmeye elverişlidir.

Sahâbenin Birbirini Tekzibi:

e. Sahabî Sözüünün, Başka bir Sahabî Tarafından Tekzib Edilmesi

Kaynaklarımıza baktığımız zaman, çeşitli rivayetlerde bazı sahabîlerin, bir diğ erinin söylediği sözü veya naklettiği rivayeti serdettiği herhangi bir görüşü tekzib edebildiğini görmekteyiz.

-Hz. Ali'nin yanına Irak halkından bir grup girmiş ve "Ey Ebû'l-Hasen! Sana bize haber vermen gereken bir hususu sormak için geldik" demişlerdi ki, Hz. Ali: "Sanırım, Muğîre b. Şu'be⁵³ size, Rasulullah (s)'ı en son gören kimsenin kendisi olduğunu haber veriyor öyle mi?" diye sorunca, onlar "evet, biz bunu sormak için geldik" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali: "Rasulullah (s)'ı en son gören Kusem b. Abbas'tır" dedi⁵⁴. Zira, "Rasulullah (s)'ı kabrine indirenlerden olan Kusem, kabirden en son çıkan kimseydi."⁵⁵

İlk dört râvisi itibarıyla aynı seneden gelen İbn Adiy rivayetinde ise Hz. Ali, Muğîre'nin bu iddiası için açıkça: "Kezebe= yalan söylemiş" demiştir⁵⁶.

Muğîre'nin böyle bir iddiayı niçin ortaya attığını bilemiyoruz. Zehebî, Hz. Ali Rasulullah (s)'ı kabrine koyup çıktıktan sonra, Muğîre'nin kasıtlı olarak yüzüğünü kabre attığını ve yüzüğünü almak için kabre indiğini, o arada Hz. Peygamber'in kefenine eliyle dokunduğunu anlatan bir haberin yanısıra, onun kabre inmesi halinde halkın bunu dile dolayacağı endişesiyle bizzat Hz. Ali'nin tekrar inip yüzüğünü alıverdiğini anlatan iki haber nakletmektedir⁵⁷. Muhtemelen Muğîre böyle bir vesile ile Hz. Peygamber'i en son gören, O'na en son dokunan kimse olma şerefine ermek ve belki de bunu siyasî nüfuzu adına kullanmak gibi bir

52. Mâlik, *Talak* 83, 86, II. 589-590; Muslim, *Talak*, 566-7, II. 1122-3; Ahmed, VI. 312, 314.

53. Hayatı hakkında bkz: İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, V. 247-9; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, III. 21-32.

54. Ahmed, I. 101.

55. İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, IV, 392.

56. İbn Adiy, *el-Kâmil*, I. 61.

57. Zehebî, *age*, II. 26.

düşünceyle yapmak istemiş olabilir. Ancak Hz. Peygamber'i ebedî yolcuğluğuna uğurlayan Hz. Ali, böyle bir şayanın açıkça yalan olduğunu ifade etmekten çekinmemiştir.

-Yüce Allah'ın Rasulüne vermiş olduğu Nadîr Oğullarının mallarından oluşan fey konusunda Hz. Abbas ile Hz. Ali anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Muslim'in Mâlik b. Evs'ten rivayet ettiği bir haberde, Hz. Abbas'ın, Hz. Ali ile birlikte Halife Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak: "Ey müminlerin emîri, benimle şu yalancı (el-kâzib), günahkar, hilekar ve hainle aramızda hükmet!" dediği kaydedilmektedir.⁵⁸ İlk râvîleri aynı olmasına rağmen, diğer kaynakların bu haberi bazı tasarruflarla naklettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁹

Burada Hz. Abbas'ın, kendi yeğeni Hz. Ali için böyle bir kelimeyi kullanmasını, öfkeyle söylenmiş, kasti aşan, dolayısıyla gerçek durumu yansıtmayan mübalağalı bir ifade olduğunu düşünüyoruz. Amcası olması hasebiyle Hz. Abbas'ın yeğeni için söylediği bu sözler, bir babanın kendi evladına te'dip için söylediği sözler mesabesinde. Bu sebeple Hz. Abbas bu kelimelerin zahiren taşıdığı manaları kasetmeksiz biraz cüretkarâne ifadeler kullanmış, onun bu halini idrak ettiklerinden, ne bizzat Hz. Ali, ne Hz. Ömer ve ne de orada hazır bulunan büyük sahabilerden Hz. Osman, Sa'd, Zeyd ve Abdurrahman b. Avf onun bu ithamlarına herhangi bir şekilde itiraz etmemişlerdir⁶⁰.

- Başka bir misal de, Hz. Ömer'in Abdullah b. Ebî Hadred (ö. 71)'i tekzip etmesidir. Hz. Peygamber, İbn Ebî Hadred'i Hevâzin'e casus olarak görevlendirmiş, o da Hevâzin'lilerin içerisine girerek gereken malumatı alıp geri dönmüş ve görüp duyduklarını Hz. Peygamber'e anlatmıştı. Onun verdiği haberler üzerine Hz. Ömer: "Kezebe İbn Ebî Hadred = "İbn Ebu Hadred yalan söylüyor" dedi. İbn Ebu Hadred ise "İn kezzebenî, ferubbemâ kezzebe bil-Hakkı ya Omer! fekad kezzebe men huve hayrun minnî" = "Ey Ömer, beni yalanlıyorsun, Ama, sen nice zamandır da hakkı yalanlıyordun, hatta sen benden daha hayırlı olan bir kimseyi yalanlamıştın" diye cevap verdi. Bunu duyan Hz. Ömer, "Ya Rasulullah İbn Ebî Hadred'in ne dediğini duyuyor musun?" deyince, Rasulullah (s): "Ey Ömer, gerçekten de sen sapıtmış idin de Allah sana hidayet verdi" buyurdu.⁶¹

58. Muslim, *Cihâd* 49, II. 1377-9.

59. Bkz; Abdurrazzak, *Musannef*, V. 469-471, no:9772; Buhârî, *Feraiz* 3, VIII, 3-4; *Humus* 1; IV, 44; Tirmizî, *Siyer* 44, no: 1610, IV. 158; Ebû Davud, *Harac* 19, no: 2963, III, 365-8; Ahmed, I. 60. Bu hususta geniş açıklama için bkz: Erul Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 267-8 ve dipnotları.

60. Bu doğrultudaki yorum ve geniş değerlendirmeler için bkz: Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu'lim bi Fevâid-i Muslim*, III. 16, no:812, tah. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, Beyrut-1992, II. baskı, Daru'l-Garbi'l İlmî; Nevevî, *Minhâc*, XII. 72-4.

61. İbn Hişâm, *Sîre*, II. 440; Taberî, Ebû Cafer, *Tarihu't-Taberî, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, III. 73. tah. Muhammed Ebûl-Fadl İbrahim, Kahire-t.y., Daru'l-Maârif, V. baskı, İbn Ebî Hadred hakkında bkz: İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, III. 210-1.

Hız. Peygamber'in casus olarak görevlendirecek kadar güvendiği bir şahsa, Hız. Ömer'in niçin böyle bir tavır takınıp onu ve getirdiği haberi tekzip ettiğini anlayamıyoruz. Belki de bu, Hız. Ömer'in biraz daha ihtiyatlı davranması ve "kimbilir, belki de yalan söylemiş olabilir" gibi şüpheyi bertaraf etmeye, onun ciddiyetini test etmeye yönelik ileri sürülmüş bir soru olsa gerektir. Hız. Ömer'in kendisini tekzipine İbn Ebî Hadred oldukça sert cevap verirken, Hız. Peygamber de İbn Ebî Hadred'den yana tavır koymuş, her hangi bir gerekçesi veya karinesi olmaksızın Hız. Ömer'in yapmış olduğu tekzipi kabul etmemiştir.

f. Sahabî Rivayetinin, Başka Sahabî Tarafından Tekzip Edilmesi

Sahabeden birçoklarının Rasulullah (s)'dan hadis rivayet ederken ne kadar titiz davrandıkları herkesçe malumdur. Onlardan bazıları Rasulullah (s)'dan hadis rivayet etmekten çekiniyorlar, bunun çok büyük bir iş olduğunu düşünerek, herhangi bir ilave veya eksiklik yapmış olma korkusuyla rivayeti azaltıyorlardı⁶². Hız. Peygamber'den işittikleri sözleri defalarca söylüyorlar, ama bunu O'ndan işittiklerini açıklamıyorlar, "Rasulullah (s) şöyle buyurdu" demiyorlardı⁶³. Bu yönüyle şöhret kazanmış olan İbn Mes'ud, nadiren rivayet ediyor, rivayet ettiğinde ise, yanlışlık yapma korkusuyla buram buram terliyordu.⁶⁴ Nitekim onun, "haberiniz olsun ki, rivayetlerin en kötüsü, yalan rivayetlerdir. Dikkat edin, yalan; ciddi hallerde de, şakalarda da doğru değildir"⁶⁵ şeklindeki uyarısı da bu husustaki hassasiyetini göstermektedir.

Hız. Ali'nin hadis rivayet edenlere yemin verdirdiği meşhurdur. O, bundan söz ederken, sadece Ebu Bekir'i istisna etmiş, gerekçe olarak da bir rivayette "Ebu Bekir doğru söyler" derken, diğer bir rivayette ise "fe innehû kâne lâ yekzibu" = "zira o yalan söylemiyordu" demektedir⁶⁶.

Imran b. Husayn'ın şu sözleri ise, onun kişisel titizliğini ortaya koyarken, bazı sahabilerin bu konuda aynı hassasiyeti göstermekdiklerinin de belgesi niteliğindedir: "Vallahi, kanaatım o ki, eğer istesem, hiçbirini tekrarlamaksızın Hız. Peygamberden peşpeşe iki gün hadis rivayet edebilirim. Benim bundan hoşlanmayıp geri kalmamın sebebi şudur: Hız. Muhammed (s)'in ashabından bazıları var ki, ben de onlarla beraber bulduğum, onlarla beraber dinlediğim halde, onlar öyle hadisler rivayet

62. Hız. Zubeyr ve Enes'in tavırları için bkz: Buharî, *İlm* 38, I. 35; Ebu Davud, *İlm* 4, no: 3651, IV. 63.

63. Bkz: İbnu'l-Kayyim, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *l'İlamu'l-Muvakkîn, an Rabbi'l-Âlemîn*, IV. 128-9. Kahire-t.y. Dâru'l-Hadis, (I-IV).

64. İbn Mes'ud'un titizliği için bkz: Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsa el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*, II. 599-600. tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire-1977, Mektebetu'z-Zehrân, (I-II).

65. Ma'mer b. Râşid, Câmî, (Abdurrazzak, *Musannef*, XI. 116, no:20076); Fezarî, Ebû İshak, *Kitabu's-Siyer*, s.324, no:637. tah. Faruk Hamade, Beyrut-1987.

66. Sırasıyla bkz: Humeydî, *Musned*, I. 1, 4,5, no: 2, 4, 5.

ediyorlar ki, hiç de işittikleri gibi değil. Anladım ki, onlar bu halleriyle hayırdan geri kalmıyorlar, fakat ben onların karıştırdıkları gibi karıştırmaktan korkuyorum..”⁶⁷

İşte İmran’ın sözünü ettiği bu tür karıştırmalar karşısında, zapt ve itkan sahibi olduğu kadar tenkidçi bir muhakeme gücüne sahip olan bazı sahabîler, farkettileri her türlü rivayet hatalarını tashih etmeye gayret ediyorlar, ancak bunu yaparken bazen tekzîb ifadesine de yer veriyorlardı.

-Enes b. Malik’e kunut (duasının) rükudan önce mi, sonra mı olduğu sorulunca, o önce olduğunu söyledi. Fakat soruyu soran Asım b. Süleyman el-Ahvel, “ama felan kes bana senin kunutun rükudan sonra olduğunu söylediğini haber verdi” deyince, Enes, “kezebe”= “yanlış söylemiş, Rasulullah (s) rükudan sonra ancak bir ay kunut okumuştur...” cevabını verdi⁶⁸.

Enes b. Malik’in buradaki tekzîbi, haberi kendisinden nakleden şahsı yalanlamayı değil, kunutun daima rükudan sonra yapıldığı şeklinde anlaşılmasının yanlış olduğunu tashih etmeyi amaçlamaktadır. Zira, Enes bu uygulamanın bir ay gibi geçici bir süre için olduğunu söylemiş, ve “kunutun daima rükudan sonra olduğunu benden naklettiyse yanılmıştır” demek istemiştir⁶⁹.

Rivayetlerin naklinde yapılan yanlış aktarmaları tashihinde, İbn Ömer gibi lafzın değiştirilmesini dahi düzeltirken tekzib ifadesini kullananlara rastlamaktayız.

-Ubeyd b. Umeyr, Rasulullah (s)’in “*Münafığın misali, iki sürü arasında gidip gelen bir koyuna (er-Râbıda) benzer*” buyurduğunu nakledince orada bulunan İbn Ömer, “*veyleküüm, lâ tekzibû alâ Rasulillah (s)*” = “Yazıklar olsun size, Rasulullah (s)’ yalan isnad etmeyin, O “*Münafığın misali, iki sürü arasında gidip gelen bir koyuna (er-Bâira) benzer*” buyurdu” demiştir⁷⁰.

67. Ahmed. IV. 433; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Te’vilu Muh-telifi’l-Hadis*, s. 30. Kahire-t.y.

68. Buhârî, *Vitr* 7, II. 14; İbn Adiy, *el-Kâmil*, I. 63.

69. Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II. 569; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, III. 229-235. Ankara-1978, D.İ.B. Yay. V. baskı I-III, (IV-XII Kamil Miras’a ait).

70. Ma’mer b. Râşid, Câmi, (Abdurrazzak, *Musannef*, XI. 436, no: 20934); Ahmed, II. 88’de *el-Bâire* kelime yerine *el-Âire* geçmektedir ki diğer kaynaklardaki ifade de *el-Âire* şeklindedir. Abdurrazzak’taki bu kelime bir tashif hatası olsa gerektir.

Diğer kaynakların rivayetlerinde ise, İbn Ömer de bu hadisi rivayet etmiş⁷¹ ve Hz. Peygamberin iki sürüden söz ederken, Ubeyd'in ifade ettiği gibi "*er-Rabîdayn*" demediğini, "*el-Ğanemeyn*" ifadesini kullandığını söyleyerek tekzîb ve tashih etmiştir⁷².

İlgili tashih hangi kelime üzerine olursa olsun, burada önemli olan husus, Hz. Peygamber'den işittiği bir hadisi, eksiksiz ve ziyadesiz rivayet etmesiyle tanınan⁷³ İbn Ömer'in mana ile rivayete cevaz vermek şöyle dursun, bu gibi hataları tashih esnasında dahi râvîyi tekzib etmesidir. O şahsın mana ile rivayet ettiği bu hadiste, neticede Rasulullah (s)'a herhangi bir yalan isnadı olmadığına göre, bu konuda hassas olan İbn Ömer'in itirazını, Rasulullah (s) adına yanlış ifade kullanılmasından dolayı yapılan bir tekzîb addetmemiz daha doğru olacaktır. Yani İbn Ömer, Hz. Peygamberin telaffuz etmediği bir kelimeyi kullanmakla, onun yanlış ifade lendirdiğini söylemektedir. Yoksa gerçekte bir yalan olmadığı gibi, Hz. Peygambere yalan isnadı da yoktur.

-İbn Ömer-Sâlim-Musa b. Ukbe- Malik/Sufyan/Zuheyr/Hâtim b. İsmail senediyle gelen haberlerde Sâlim, babası Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "İşte burası, sizin, hakkında, Rasulullah (s)'a yalan isnat ettiğiniz Beydâ'nızdır. "*Beydâüküm hâzihî elletî tekzibûne alâ Rasulillahi fihâ*" Rasulullah (s) ancak Zu'l-Huleyfe'deki Mescid'in yanında ihrama girmiştir."⁷⁴

İbn Ömer-Sâlim- Musa b. Ukbe- Malik/ Sufyan şeklindeki aynı ortak senetten nakletmiş olmasına rağmen, Buhârî'nin zikredilen hadisin sadece son kısmını vermesi,⁷⁵ tekzibden söz eden kısmı hazfetmesi, buradaki ifadenin yanlış anlaşılmalara neden olabileceği endişesinden kaynaklanmış olsa gerektir. Zira Buhârî'nin râvîlerinden olan Mâlik ve Süfyan'ın diğer kaynaklardaki rivayetlerinde açıkça tekzib ifade edildiği halde, Buhârî bu kısmı nakletmek istememiştir. Halbuki bizzat Malik'in kendi rivayetinde bile bu kısım mevcuttur.

Oysa kanaatimizce bu ifadeden dolayı böyle bir endişeye kapılıp, rivayeti kesmeye hiç gerek yoktur. Zira bu tekzibiyle İbn Ömer'in maksadı, Hz. Peygamber'in Beydâ denilen yerde ihrama girdiğini zannedenlerin bu hususta yanlışlıklarını ve bu yanlışlığı O'na izafe etmekle gerçek dışı be-

71. Muslim, *Munâfikîn* 17, III. 2146; Nesâî, *İman* 31, VIII. 124; Ahmed, II. 47, 68, 102.

72. Ahmed, II. 68. II. 82'de ve Humeydî, *Musned*, II. 302-3, no: 688'de ise bunun tam tersi, takdim-tehir var ki, bu diğer rivayetlere aykırıdır.

73. Bkz: Ahmed, II. 82; Humeydî, *Musned*, II. 302, no: 688; Dârimî, *Mukaddime* 31, s.93.

74. Mâlik, *Hac* 30, I. 332; Humeydî, *Musned*, II. 291, no: 659; Muslim, *Hac* 23-4, I. 843; Ebû Davud, *Menâsik* 21, no: 1771, II. 374; Tirmizî, *Hac* 8, no:818, III. 181-2. (Hasen-sahihtir); Nesâî, *Menâsik* 56, V. 162-3; Ahmed, II, 10, 66, 154.

75. Buhârî, *Hac* 20, II. 145.

yanatta bulduklarını ortaya koymaktır. Çünkü, böyle zannedenlerin aksine İbn Ömer'e göre Hz. Peygamber, Beydâ'nın yanında değil, Zu'l-Huleyfe'nin yanında ihrama girmiştir.

Aslında Hz. Peygamber tek bir defa haccettiği için, sahabe onun bu esnadaki amellerini takip etmişlerse de, O'nun çeşitli zaman ve zeminlerde neler yaptığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. İşte O'nun ihrama nereden ve ne zaman girdiği konusu da böyledir. Nitekim Ebû Davud'un İbn Abbas'tan naklettiği şu rivayet bu konuya yeterince açıklık getirmektedir:

Saîd b. Cubeyr, İbn Abbas'a "Ey İbn Abbas! Sahabenin Rasulullah (s)'in hac esnasında ihrama girmesi hususunda ihtilaf etmelerine şaşıyorum?!" deyince o şu cevabı vermiştir: "Bunu insanların içerisinde en iyi bilen benim. Rasulullah (s) yalnızca bir kez hac yaptığı için ihtilafa düştüler. Rasulullah (s) hac yapmak üzere yola çıktı. Zu'l-Huleyfe'deki mescidinde iki rekat namaz kılınca o meclis içerisinde ihrama girdi. O iki rekati kıldıktan sonra hac için telbiye getirdi. Bir kısım insanlar O'ndan bunu işitti ve öylece bellediler. Sonra devesine bindi ve devesi yolunu doğrultuncaya kadar telbiye getirdi. İnsanların bir kısmı da O'nun bu halini gördü. Çünkü insanlar bölük bölük geliyorlardı, dolayısıyla onlar da O'nu o zaman duydular ve "Rasulullah (s) ancak devesine binip yolunu doğrultunca telbiye getirmeye başladı" dediler. Sonra Rasulullah (s) yoluna devam etti. Beydâ tepesine yükselince yeniden telbiye getirmeye başladı. O'nun bu telbiyesine yetişenler "Rasulullah (s) ancak Beydâ tepesine çıkınca telbiye getirdi" dediler. Oysa ben Allah'a yemin ederim ki, O ihrama mescidinde girdi. Sonra hem devesine binip yönünü doğrulttuğunda, hem de Beydâ tepesine çıktığında telbiye getirdi."⁷⁶

İbn Abbas'ın bu rivayetinden anlaşılan o ki, Hz. Peygamber bu üç yerde telbiye getirmiştir. Ancak O'nu kim, nerede dinlemişse, diğer yerlerde de telbiye getirdiğinden habersiz oldukları için, yalnızca orada telbiye getirdiğini zannetmiştir. Mesela O'na Beydâ'da yetişenler, O'nun sadece orada ihrama girdiğini zannetmiş ve o şekilde haber vermeye başlamışlardır. İşte, Hz. Peygamber'in Zu'l-Huleyfe mescidinde ihrama girdiğini çok iyi bilen İbn Ömer, onların bu haberlerinin gerçeği yansıtmadığını bu hususta yanlışlıklarını ifade etmek üzere böyle bir ifade kullanmıştır.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber, her ne kadar, ihrama Zu'l-Huleyfe mescidinde girmişse de, Beydâ denilen mevkide de telbiye getirmiştir. Bu ise, söz konusu haberleri rivayet eden kimselerin, O'nun ihrama girişinde yanlış olmuş olsalar da, telbiye getirdiği konusunda, tamamen doğruyu söylediklerini gösterir. Şu halde İbn Ömer'in bu tekbiz ifadesi; "işte burası

76. Ebû Davud, *Menasik* 21, no: 1770, II. 372-3.

sizin yanılıya düşerek, Hz. Peygamber'in ihrama girdiğini söylediğiniz yer olan Beydâ'nız" diye anlaşılmalıdır. Bu, tıpkı herhangi bir hadisi eksik işitip, o şekilde eksik rivayet etmeye benzemektedir⁷⁷.

Sahabenin rivayet ederken düştükleri yanılıklar, bunu farkedemeyen sahabiler tarafından derhal tashih ediliyor, onların yalan söylemedikleri, ama yanlışlıklarını açıkça ifade ediliyordu. Bu hususta sahabe içerisinde en çok tashih yapan ilmi zihniyet sahibi bir şahsiyet olarak Hz. Âişe'yi görmekteyiz.

- İbn Ömer, Hz. Peygamber'in, "*Ölü, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle azab görür*" buyurduğunu nakledince, Hz. Âişe "*Allah Ebû Abdurrahman'a mağfiret etsin! emâ innehû lem yekzib ve lâkinnehû nesıye ev ahtaa = Ama o yalan söylemedi, fakat ya unuttu, ya da hata etti. Rasulullah (s)'in yanından kendisine ağlanan bir yahudi kadın cenazesi geçmişti de O bunun üzerine, "Onlar bu kadın için ağlıyorlar, o ise kabrinde azab çekiyor" buyurmuştu*" dedi.⁷⁸ Diğer rivayetlerde ise Hz. Âişe'nin "*lem yekzib, velâkinnehû vehıme= o yalan söylemedi, ama yanlış*"⁷⁹, "*semia şey'en felem yahfazhu, vehıle= birşey işitti ama onu iyi bellemedi, yanlış*" dediği nakledilmektedir⁸⁰. Aynı hadisin Hz. Ömer'den de nakledilmesi üzerine Hz. Âişe "*İnneküm letuhaddisünî an ğayri kâzıbeyni velâ mükezzebeyni, velâkinne's-sem'a yuhtü= Siz bana yalan söylemeyen, başkaları tarafından da yalanlanmayan iki kişiden rivayet ediyorsunuz ama kulak hata edebilir*" demiştir⁸¹.

Bu husustaki tartışmaların ilerleyen yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Ebu Musa el-Eş'arî'nin oğlu, babasından bu manadaki hadisi rivayet edince, orada bulunan Esîd b. Ebî Esîd: "*Subhânellah, Yüce Allah 'Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenmez' buyuruyor*"⁸² deyince, ona kızan Musa: "*yazıklar olsun sana! ben sana Ebu Musa Rasulullah (s)'dan şöyle rivayet etti dediğim halde, "Feterâ enne Ebâ Mûsâ kezıbe ala'n-Nebıyyi ev terâ ennî kezıbtü alâ Ebî Mûsâ"= sen, Ebu Musa'nın Hz. Peygamber'e yalan isnad ettiğini mi düşünüyorsun, yoksa, benim (babam) Ebu Musa'ya mı yalan isnad ettiğim kanaatindesin?!*" demiştir.⁸³

Hız. Âişe'nin bazı konularda yapılan rivayetlerin yalan ve yanlış olacağını adeta bir prensip olarak ortaya koyması da konumuz açısından gayet önemlidir.

77. Bilgi için bkz: Azimâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bud, Şerhu Sunen-i Ebi Davud*, V. 189-191. Beyrut-1979, Daru'l-Fikir, (I-XIV).
 78. Muslim, *Cenâiz* 27, I. 643; Tirmizî, *Cenâiz* 25, no: 1006, III. 327.
 79. Tirmizî, *Cenâiz* 25, no: 1004, III. 327.
 80. Muslim, *Cenâiz* 25-6, I. 642-3.
 81. Muslim, *Cenâiz* 22, I. 641.
 82. 53 Necm 38; 6 En'am 164; 17 İsrâ 15; 35 Fâtur 18; 39 Zümer 7.
 83. İbn Mâce, *Cenâiz* 54, no:1593, I. 508. *Zevâid*'inde, râvilerden Yakub b. Humejd hakkında ihtilaf edildiği için, isnadının hasen olduğu belirtilmektedir.

-Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerine göre, Mesrûk Hz. Âişe'ye "ey anneciğim, Muhammed (s) Rabbini gördü mü?! diye bir soru yöneltince o şu cevabı verir: "Söylediğin bu söz yüzünden saçlarım diken diken oldu. Senin, "*Selâsun men haddesekehünne fekad kezebe*" = "*şu üç şeyi her kim rivayet ederse, yalan haber vermiş olur*" sözünden haberin yok mu? (Birincisi;) Sana her kim "Muhammed (s) Rabbini gördü" diye haber verirse, yalan söylemiştir. Çünkü Yüce Allan, "*Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O latif ve herşeyden haberdardır.*"⁸⁴ "*Allah, bir insanla (karşılıklı konuşmaz. Ancak vahiyle, yahut perde arkasından konuşur...*"⁸⁵ buyurmuştur. (İkincisi;) Her kim O'nun yarın ne olacağını bildiğini haber verirse, yalan söylemiştir. Çünkü Yüce Allah, "*Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez*"⁸⁶ buyurmaktadır. (Üçüncüsü;) Her kim O'nun (tebliğ etmesi gereken bazı hakikatleri) gizlediğini haber verirse, yalan söylemiştir. Zira Yüce Allah, "*Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni duyur! Eğer bunu yapmazsan Onun elçiliğini yapmamış olursun...*"⁸⁸

Hız. Âişe'nin Kur'an'a dayanarak söyledikleri bu hususlarda aksine rivayetler veya yanlış anlama ya da yorumlar o dönem için var mıydı bilemiyoruz. Ancak bu değerlendirme, ister onun bazı sorular veya bazı duyumlar neticesinde; isterse birtakım yanlış kanaatleri veya ortaya atılabilecek muhtemel bazı inançları peşinen bertaraf etme düşüncesiyle vaz edilmiş olsun, hiç şüphesiz son derece sağlam bir muhakeme gücünün, Kur'ânî bir muhakeme gücünün, Kur'ânî bir zihniyetin tabîî bir sonucudur. Bir taraftan onun Kur'an'a olan vukufiyeti, diğer taraftan yıllardır gece gündüz beraber yaşadığı eşini çok yakından tanımış olmanın verdiği kendine olan güven duygusu, ona gayet rahat bir şekilde bu denli kesin konuşma cesaretini vermiştir.

-Onun buna benzer bir değerlendirmesini de şu haberde görmekteyiz: "*Her kim size 'Hz. Peygamber ayakta bevlediyordu' diye haber verirse, onun tasdik etmeyin. Çünkü ben O'nun (sürekli) oturarak bevlettiğini gördüm*" Başka bir rivayette ise "*O, ancak oturarak bevlediyordu*" demektedir⁸⁹.

Yine "Arabın adeti ayakta bevletmek iken Cabir b. Abdullah'ın rivayetine göre Rasûlullah (s) ayakta bevletmekten nehyetmiştir"⁹⁰.

84. 6 En'am 103.

85. 42 Şûrâ 51.

86. 31 Lokman 34.

87. 5 Mâide 67.

88. Buhârî, *Tefsir* 53/1, VI. 50; Ahmed, VI. 49. Karşılaştırın: Muslim, *İman* 287, I. 159; Tirmizî, *Tefsir* 7, no: 3068, V. 262-3. (*Men zeame.. fekad ifterâ alellâhi'l-Firyete... lafızlarıyla*).

89. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I. 116, no: 1323; Tirmizî, *Taharet* 8, no:12, I. 17; Nesâî, *Taharet* 25, I. 26; İbn Mâce, *Taharet* 13, no:307, I. 112; Ahmed, VI. 192, 213, 49.

90. İbn Mâce, *Taharet* 14, no:309, I. 112; Ayrıca bkz: Tirmizî, *Taharet* 8 no:12, I. 17.

Oysa Huzeyfe'den gelen bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber bir kavmin mezbelesine varmış, orada ayakta bevletmiş, sonra abdest alıp mestlerine meshetmiştir⁹¹.

Burada Huzeyfe'nin bu rivayeti ile Hz. Aişe'nin rivayeti arasında bir çelişki varmış gibi gözüküyorsa da, gerçekte böyle bir durum sözkonusu değildir. Zira Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in sürekli olarak oturarak bevlettiğini, ayakta bevlettiğine hiç şahit olmadığını haber verirken, Huzeyfe ise Hz. Aişe'nin bulunmadığı bir ortamda ve muhtemelen Hz. Peygamber'in hayatında yalnızca bir defa ayakta bevlettiğine dair müşahedesini haber vermektedir. Hz. Aişe Rasûlullah'ın bu denli ısrarlı ve sürekli alışkanlığına dayanarak, onun ayakta bevledebileceğine ihtimal vermemiş, bu yönde bir haberin onun mutad alışkanlığını ve gerçeği yansıtmayacağını ifade etmek istemiştir. Zaten Huzeyfe de "Hz. Peygamber ayakta bevlediyordu" şeklinde mutad bir davranıştan söz etmemiş, sadece şahit olduğu bir fiili haber vermekle yetinmiştir. Hattabi'nin de dediği gibi, Rasûlullah'tan sabit olan ve mutad olarak, yapageldiği şey, onun oturarak bevlettiğidir. Bu, onun tercih ettiği, güzel gördüğü alışkanlıkları arasındadır. Oysa ayakta bevl ise, bunu gerektiren bir sebep veya zaruretten dolayı ancak nadiren yapıldığı bir fiildir.⁹²

Burada Zerkeşi'nin (ö. 794) üzerinde durduğu önemli bir husus ta Hz. Peygamber'in ayakta bevletmediğini ifade eden Hz. Aişe hadisi, genellikle süreklilik anlamı veren (*kâne*) siygasıyla varid olmuşken, aynı şey Huzeyfe hadisinde bulunmamaktadır. Bu ise -bir kere de olsa- o fiilin mutlak olarak yapıldığına delalet eder.⁹³

Aynı şekilde isbatın nefye takdimi şeklindeki usul kaidesince, Hz. Peygamber'in ayakta bevlettiğini haber veren Huzeyfe hadisi, görmediğini söyleyen Hz. Aişe hadisine takdim edilir.⁹⁴

91. Abdurrazzâk, I. 193, no: 751; İbn Ebî Şeybe, Musannef, I. 115, no: 1309; Buhârî, *Vudu*, 60-1, I. 62; Ebû Dâvûd, *Taharet* 12, no:23, I. 27; Tirmizî, *Taharet* 9, no: 13, I. 19; Nesâî, *Taharet*, 24, I. 25; Ahmed, V. 394, 402.

92. Bkz: İbn Kuteybe, *Te'vil*, s.62; Ebû Dâvûd, I. 27 (2 no'lu dipnot)

93. Zerkeşi, Bedruddin, *el-İcabe li İrâdi me'stedrakethu Aişe alâ's-Sahabe*, s. 139, tah. Said el-Efgânî, Beyrut-1985, el-Mektebu'l-İslâmî, IV. baskı. Oysa İbn Dakik el-İd (ö. 702) bu "kâne" fiilinin bir defa yapılan fiil için de kullanılabileceğini sahabenin, Hz. Peygamber'in bir fiili sürekli yaptığı anlaşılın diye böyle bir ifade tarzını özenle seçmiş olduklarını söyler. Bkz: *Ihkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdetu'l-Ahkâm*, Beyrut-t.y., Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV. I. 90. Ancak Zerkeşi'nin de belirttiği gibi, bu genellikle süreklilik ifade etmektedir ve sahabe de bunun farkındadır. Yine "kâne" lafzının kesreti iktiza eden bir fiil olduğunu Şâtübî de söylemektedir. Bkz. Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usûli's-Şerîa*, III. 59. neşr. Abdullah Diraz, Beyrut-t.y., Daru'l-Ma'rife, I-IV.

94. Zerkeşi, *İcabe*, s. 140.

Kanaatimiz o ki, Hz. Âişe'nin buradaki uyarısı, müşahedesini nakleden Huzeyfe'nin şahsına yönelik bir itham değil, bunun tamamen istisnâî bir davranış olduğunu ve bu nadir davranışın Hz. Peygamber'in sünnetini yansıtmayacağını, dolayısıyla böyle bir haberin nakledilmesinin işitenleri yanıltıcı olabileceğini ifadeye yöneliktir. Yahut, nakledilen olaydan ya tamamen habersizdir, ya da yılların verdiği tecrübesine, müşahedesine ters olan bu haber onu ikna etmemiştir. Ancak, hiç şüphesiz, Huzeyfe'nin verdiği haber, belli şartlar dahilinde Hz. Peygamber'in istisnâî bir davranış sergilediğini ortaya koymaktadır.

-Hz. Âişe'deki bu üslup, Câbir b. Semure (ö. 66)⁹⁵ adlı sahabînin şu rivayetinde de görülmektedir: "*Rasulullah (s) hutbeyi ayakta okur, sonra oturur, sonra tekrar kalkar ve yine ayakta okurdu. Femen nebbeeke ennehû kâne yahtubu câlisen fekad kezebe= her kim sana O'nun oturarak hutbe okuduğunu haber verirse, yalan söylemiş olur. Vallâhi ben O'nunla birlikte ikibinden fazla namaz kıldım.*"⁹⁶

-Bazen bir sahabi, kendisine Rasulullah (s)'tan hadis nakleden bir başka sahabînin yanlış olabileceğini veya Hz. Peygamber'in böyle bir şey söylemiş olamayacağını düşünerek o rivayeti kabul etmeyebilmiştir. Buna dair en güzel misal, Ebu Eyyub el-Ensârî'nin çocuk iken Hz. Peygamberi gören ve O'nu hatırlayan Mahmud b. Er-Rabî' el-Ensârî'nin İtbân b. Malik'ten naklettiği haber karşısındaki tavrıdır. Mahmud, Rasulullah (s)'ın "*Allah, sadece Allah'ın rızasını isteyerek Lâ ilâhe illallah diyen kimseye cehennemi haram kılar*" buyurduğunu nakledince, Ebu Eyyub, "*Vallahi ben Rasulullah (s)'ın asla senin dediğini söylemiş olabileceğini zannetmiyorum*" karşılığını vermişti. Savaş için Medîne dışındayken gerçekleşen bu diyalog, Mahmud'un bir hayli zoruna gitmiş, savaştan döner dönmez Medîne'ye gidip kavmine namaz kıldırarak yaşlı İtbân'a bu hadisi sormuş, o da onun anlattığı gibi tekrar rivayet etmiştir.⁹⁷

Bu nedenle olmalıdır ki, Ebu Eyyub, Mahmud'un yanlış duyabileceği veya yanlış anlayabileceği ihtimali ile, kendince Kur'an ve Hz. Peygamber'den işittiklerine aykırı gibi gördüğü bu hadisi ihtiyatla karşılamış, Hz. Peygamber'in böyle bir şey söyleyebileceğine ihtimal vermemiştir. Her ne kadar o Mahmud'u açıkça tezkib etmemişse de, kişisel zan ve kanaatine dayanarak, doğruluğuna kâni olmadığı bu haberiyle onu tasdik de etmemiştir. Şu halde, Mahmud, rivayetinde yalan-yanlış söylemediği

95. Hayatı hakkında bkz: İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, I. 304.

96. Muslim, *Cuma* 35, I. 589; Ahmed, V. 91, 94, 95, 100; Nesâî, *Cuma* 34, III. 110. Burada kastedilen namazın Cuma namazı olması imkansızdır. Zira Medîne döneminin tamamında Hz. Peygamber'in kıldığı Cuma namazı sayısı ancak beş yüz küsur kadardır. Dolayısıyla Câbir'in bu iki bin rakamıyla sair namazları da hesaba katarak söylemiş olabileceğini düşünüyoruz.

97. Buhârî, *Teheccüd* 36, II. 55-6; Muslim, *Mesacid* 263-4, I. 455-6, *İman* 54, I. 61-2.

gibi, Ebu Eyyub da, tereddüt ve ihtiyatında mazur görülmelidir. Bu, sadece bir tavakkuf ve tesebbüsten ibarettir.

- Buna benzer bir tavrı Ebu Hureyre'nin bir rivayeti karşısında İbn Ömer'de görmekteyiz. Ebu Hureyre Rasulullah (s)'in "*Her kim, bir cenaze namazını kılar sonra onun defnedilmesine de katılırsa ona bir kırat (Uhud Dağı kadar) ecir vardır*" buyurduğunu rivayet edince, İbn Ömer "Ebu Hureyre de çok ileri gitti" demişti. Sonra durumu tahkik ettirmek üzere Hz. Aişe'ye birisini göndererek sordurmuş, Hz. Aişe de Ebu Hureyre'yi tasdik etmişti."⁹⁹

Burada da İbn Ömer, mezkur amel karşısında Uhud Dağı kadar sevabı vadeden bu haberiyle Ebu Hureyre'nin meseleyi abartmış veya yanlış rivayet etmiş olabileceğini düşünmüş olmalıdır. Ancak bu konuda Ebu Hureyre'nin değil, kendisinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır.

- Hz. Ömer, pazarda bir hanım elbisesi (mırt) için pazarlık etmekte olan Amr b. Umeyre'nin yanına gelir ve ne yaptığını sorar. O da, tasadduk etmek üzere bir hanım elbisesi aldığını söyleyince, Hz. Ömer "öyleyse seni kendi haline bırakayım" der. Daha sonra Hz. Ömer tekrar onun yanına uğrar ve satın aldığı elbiseyi ne yaptığını sorar, o da tasadduk ettiğini bildirir. Hz. Ömer bu defa onu kime tasadduk ettiğini sorunca o "Müzen'li (eşim) Rukayka'ya" der. Bunun üzerine Hz. Ömer "peki, sen onu tasadduk edeceğine iddia etmiyor muydun?" diye sorunca Amr: "evet, fakat ben Rasulullah (s)'in şöyle buyurduğunu işittim: "*Onlara (eşlerinize) verdiğiniz herşey sizin için bir sadakadır*" dedi. Bunu duyar Hz. Ömer: "*Yâ Amr! Lâ tekzib alâ Rasulillah!*"= "Ey Amr! Rasulullah (s)'a yalan isnat etme!" dedi. Bu cevap karşısında şaşırان Amr "Vallahi, beraberce müminlerin annesi Aişe'ye gidip sormadıkça senden ayrılmayacağım" dedi. Hz. Ömer tekrar: "*Yâ Amr! Lâ tekzib alâ Rasulillah!*"= "Ey Amr! Rasulullah (s)'a yalan isnat etme!" Sonra Hz. Aişe'den izin isteyip yanına girdiler. Amr: "Allah aşkı için, sen Rasulullah (s)'ın "*Onlara (eşlerinize) verdiğiniz herşey sizin için bir sadakadır*" buyurduğunu işittin mi?" diye sordu. Hz. Aişe ise: "Allah'ım şahit ki evet, Allah'ım şahit ki evet, (işittim) cevabını verdi. Onun bu tasdiki karşısında Hz. Ömer "peki, ben neredeydim de bunu işitmedim? demek ki pazarlardaki alış-veriş beni bundan alıkoymuş!" demekten kendisini alamadı."¹⁰⁰

Burada da Hz. Peygamber'in terğib ve teşvik ile ilgili bir hadisini duymamaktan ve vadettiği müjdeyi ilk etapta kabullenememekten kaynaklanan bir karşı çıkış söz konusudur. Hadisi duymayan Hz. Ömer'e

98. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 74.

99. Muslim, *Cenâiz* 55-6, I, 653-4; Buharî, *Cenâiz* 58, II, 59; Ahmed, II, 470, 498.

100. Zerkeşi, *İcâbe*, s. 71-2'de Bezzar'ın *Musned*'inden nakletmektedir. Zerkeşi, hadisin isnadındaki Muhammed b. Ebî Hamîd'in zayıf bir râvî olduğunu kaydetmektedir.

göre, kişi kendi emri ve sorumluluğu altında olanlara zaten bakmakla yükümlü olduğu için başkalarına tasadduk yapmalıdır. Oysa bu sahabî, hem tasadduk edeceğini vadetmiş, hem de onu götürüp kendi eşine giydirmiştir. Meseleyi izah ederken de, bu hususta işittiği bir hadisi nakletmişse de, Hz. Ömer yine ikna olmamıştır. Zira onun yanılabilmesi, yanlış anlamış olması ihtimal dahilindedir. Ancak meseleyi gidip Hz. Aişe'den tahkik ettikten sonra ikna olmuştur. Ve neticede, Amr'ın Hz. Peygamber'e hiç de yalan isnat etmediği, doğru işitip doğru naklettiği ortaya çıkmış, tezkibinin de yersiz olduğu anlaşılmıştır.

-Hz. Aişe de Urve b. Zubeyr'in, Abdullah b. Amr'dan naklettiği Hz. Peygamber'in "Allah ilmi, insanlardan çekip olmak suretiyle almaz. Fakat alimlerin ruhunu kabzeder ve böylece ilim onlarla beraber kaldırılmış olur. Artık insanların başında cahiller kalır ve insanlara bilmeden fetva verirler, hem sapıtırlar, hem de başkalarını sapıtırlar" hadisini duyunca, bu ona ağır gelmiş ve karşı çıkarak "o, sana bunu Hz. Peygamber'den işittiğini söyledi mi?" diye sormuş, ardından da karşılaştığında bunu İbn Amr'a sormasını istemişti. Urve, ona bu hususu sormuş, aynı cevabı alınca bunu gidip Hz. Aişe'ye de haber vermiş, bunun üzerine tamin olan Hz. Aişe: "Onun ancak doğru söylediğini sanıyorum. Zira görüyorum ki o, bu habere hiçbir şey ilave etmediği gibi, her hangi birşeyi de eksiltmemiş" demekten kendisini alamamıştır.¹⁰¹

Sahabedeki hadisleri tesebbüt etme, tahkik etme ameliyesi ilerleyen yıllarda daha da sıkılaştırılmış olmalı ki, rivayet edilen haberin konusu, rivayet eden sahabîyi zor durumlara sokabilmiştir.

-Meselâ Ebû Razîn'in naklettiği bir rivayet aynen şöyledir: "Ebu Hureyre'yi eliyle alnına vurarak şöyle derken işittim: "Ey Irak halkı! *entum tez'umüne enni ekzibu alâ Rasûlillâh*= "siz benim Rasulullah (s)'a yalan isnad ettiğimi sanıyorsunuz, bereket ve âfiyet size, günahı ise bana olsun. Ben tanıklık ederim ki, Rasulullah (s)'ı şöyle buyururken işittim: "Sizden birinizin kabını köpek yaladığı zaman, onu yedi defa yıkasın!"¹⁰²

- Yine Ebû Razîn'den benzer ifadelerle şu haber rivayet edilmiştir. "Ebu Hureyre, eliyle alnına vurarak yanıma çıkageldi ve şöyle dedi: "*Elâ innukum tuhaddisûne enni ekzibu alâ Rasûlillâh*= "Siz benim Rasulullah (s)'a yalan isnad ettiğimi konuşuyorsunuz. Ben sapıtayım da, siz yine doğru yolu bulun. Haberiniz olsun, ben tanıklık ederim ki, Rasulullah (s)'in şöyle buyurduğunu işittim: "Sizden birinizin terliğinin ipi koptu-

101. Muslim, *İlim* 14, III. 2059; Buhârî, *I'tisâm* 7, VIII. 148.

102. İbn Mace, *Tahâre* 31, no: 363, I. 130; Aynı babda, hadis, Ebu Hureyre'den, Abdullah b. Muğaffel'den ve İbn Ömer'den de gelmektedir. Bkz no:364-6; Belhî, *Kabûlu'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, s. 58.

ğunda, onu düzeltmedikçe birisiyle yürümesin!"¹⁰³ Tek terlikle yürüme ile ilgili Hz. Peygamber'in nehyini Cabir b. Abdullah da rivayet etmiştir.¹⁰⁴ Muslim'in Ebu Hureyre'den naklettiği başka bir rivayette ise, mezkur nehyiden sonra Hz. Peygamber, "Ya ikisini de giysin, veya ikisini de çıkar-sın" buyurmuştur.¹⁰⁵

Diğer taraftan, İbn Ömer'in, terliğin bağı koptuğunda, onu onarıırken tek terlikle yürümekte bir beis görmediği,¹⁰⁶ Hz. Ali'nin Medâin'de terliğini onarıırken, tek terlikle yürüdüğü,¹⁰⁷ tek terlikle yürüyen Hz. Aişe'nin ise, "Ebû Hureyre'yi korkutacağım" dediği¹⁰⁸ gelen rivayetler arasındadır.

Bu rivayetlerden, Hz. Ebu Hureyre'nin, Hz. Peygamber'den işittiği nehyi, matlup bir sünnet gördüğü halde, diğer sahabilerin bunu bir müstehap türü bir tavsiye olarak algıladıkları ve bağlayıcı bir emir olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Nevevî'nin de belirttiği üzere, tek terlikle yürüme, bir ayağın diğerinden yüksek olacağı için görüntü ve estetiği bozacağı gibi, topala benzemeye, vakara aykırılığa ve hatta aksaklığa sebebiyet verebileceği cihetlerden nehyedilmiştir. Nitekim bu hususun, vacip değil, müstehap bir âdâb olduğunda alimlerin icmaı vardır¹⁰⁹.

Ancak yukarıdaki rivayetlerde yer alan Hz. Ebu Hureyre'nin ifadele-ri nasıl anlaşılacaktır? Gerçekten bazı kimseler Ebu Hureyre'yi bu ve benzeri konularda tekzip etmişler midir?

Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'den işitip rivayet ettiği bu konulardaki rivayetleri sebebiyle onların ileri-geri konuştuklarını veya ilgili nehye rağmen, bazı sahabilerin buna riayet etmediklerini duymuş olmalı ki, onlara kendisini tekzip ettikleri için sitem etmiş, fakat yine de işittiği nehyi haber vermekten vaz geçmemiştir. Kanaatimiz o ki, Hz. Aişe'nin "Ebû Hureyre'yi korkutacağım" şeklindeki tavrı, bu nehyin onun zannettiği gibi, hiç te bağlayıcı olmadığını, Hz. Peygamber'in âdab ile ilgili bu tür tavsiyelerini, bir din gibi takdim ve telkin etmenin doğru olmadığını göstermeye yönelik bir tavır olsa gerektir. Gerek Hz. Aişe'nin ve gerekse diğer sahabilerin meseleye bağlayıcılık açısından yaklaştıklarını, tavırlarıyla Hz. Ebu Hureyre'yi bu kanaatinde hatalı ve mübalağalı bulduklarını sanıyoruz. "Bu haber gösteriyor ki, o zamanlarda onlar Ebû Hureyre'yi

103. İbn Ebî Şeybe, Musannef, V. 175, no: 24924; Muslim, *Libâs* 69, II. 1660.

104. İbn Ebî Şeybe, a.g.e., V. 176, no: 24926; Muslim, *Libâs* 71-3, II. 1661-2.

105. Muslim, *Libâs* 67-8, II. 1660.

106. İbn Ebî Şeybe, a.g.e., V. 176, no:24929.

107. İbn Ebî Şeybe, a.g.e., V. 176, no: 24928.

108. İbn Ebî Şeybe, a.g.e., V. 176, no: 24930.

109. Nevevî, *Minhâc*, XIV. 75.

tekdiz ediyorlardı” diyen Belhî'nin¹¹⁰ aksine biz, Ebu Hureyre'nin sitem ettiği kimselerin, Hz. Peygamber adına onun yalan uydurduğunu zannettiklerine veya böyle bir konuyu dile getirdiklerine de ihtimal vermiyoruz. Muhtemelen bu da, Ebu Hureyre'nin, onların tavrına karşı sitemkar bir tepkisinden ibarettir. Ya da, birçok konuda olduğu gibi, bazı sahabilerin, Ebu Hureyre'nin, yanlış işitebileceğine, yanılabilirliğine ihtimal vererek, onu bu rivayetinde ciddiye almamaları söz konusudur ve buna içerleyen Ebu Hureyre de onları, bu hususta kendisine töhmet altında bırakmakla itham etmiştir. Fakat biz inanıyoruz ki, Hz. Peygamber, âdab da olsa, bu inceliği, estetiği bir vesile ile dile getirmiştir ve O'ndan bunu işiten Ebu Hureyre de, ilgili tavsiyeyi haber vermiştir. Şu kadar var ki, o bu tavsiyeyi, âdeta bağlayıcı bir emir görmekle mübalağa etmiş, Hz. Aişe de, aksine hareket ederek, bu görüşünden dolayı onu mahcup etmek, böylece onun hatasını fiilî olarak tashih etmek istemiştir.¹¹¹

g. Sahabe kanaatinin, Diğer Sahabe Tarafından Tekzib Edilmesi

Sahabenin birbirini tekdiz ettiği hususlardan bir kısmı da, bazı sahabilerin ileri sürdükleri ictihad ve kanaatlerinin, diğer sahabiler tarafından isabetli bulunmaması sonucu ortaya çıkmıştır. Böylesi durumlarda, işittiği kanaatin yanlış olduğunu düşünen daha fakih sahabiler, bu ictihadı tasvip ve tasdik etmeyerek, o ictihadı tekdiz etmişlerdir.

- Bir şahıs, mescidde oturmakta olan İbn Ömer'e gelerek, Ebû Hureyre'nin “Vitr namazı kesinlikle kılınması gereken bir namaz değildir, onu (bazen) kılın, (bazen de) terkedin” dediğini söyledi. Bunu duyan İbn Ömer, “*Kezebe Ebû Hureyre*”= “Ebû Hureyre yanlış söylemiş, zira bir adam Rasûlullah (s)'a gelerek vitr namazından sordu da O: “İkişer ikişer kıl, şayet sabah vaktinin girmesinden korkarsan o zaman bir rekât yeter” buyurdu.¹¹²

Ahmed b. Hanbel'in, bu isnad ile naklettiği aynı haberde ise, İbn Ömer'in tekdiz ifadesi bulunmamaktadır.¹¹³

Burada hemen belirtelim ki, Ebû Hureyre bu kanaatinde yalnız değildir. Nitekim, Sa'd b. Ebî Vakkas da merfû olarak “*vitr namazı haktır, ama akşam namazı gibi de değildir*”¹¹⁴ hükmünü nakletmektedir ki, kana-

110. Belhî, *Kabûlu'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, s. 58.

111. Sünnetlere rey ile karşı çıkılmayacağını savunan İbn Abdilber'in bu husustaki görüşleri için bkz: İbn. Abdilber, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, el- *Istizkâr*, XXVI. 195-6, no: 39197-39202, tah. Ali en-Necdî Nâsîf, Kahire-1973; Zerkeşî, *İcâbe*, s. 114-5.

112. İbn Abdilber, *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih*, II. 1545. Beyrut, t.y.

113. Ahmed, II. 141.

114. Abdurrazzâk, Musannef, III. 3, no:4568.

atimizce bu onun kendi görüşünü yansıtmaktadır. Bu konuda birçok kalandan gelen Hz. Ali'nin kanaati de aynı doğrultudadır. O şöyle demektedir: "Vitr namazı, farz kılınan namaz şeklinde mutlaka yapılması gereken bir vecibe¹¹⁵ değil, lâkin Rasûlullah'ın koymuş olduğu bir sünnettir."¹¹⁶

Ahmed b. Hanbel'in başka bir rivâyetinde ise Hz. Ali'ye vitir namazı hakkında "o farz mı?" diye sorulunca, o: "Fariza gibi (demek istiyorsan hayır öyle) değildi. Fakat o sünnet olup Rasûlullah ve ashâbı onunla amel etmişler ve öylece devam etmişlerdir."¹¹⁷ Şu halde İbn Ömer'in itirazı, onun kendi kanaatinin bir neticesidir. Yoksa Ebû Hureyre'nin yalan söylemesi gibi bir durum asla söz konusu değildir.

-Meselâ Ubâde b. Sâmit'e, Ebû Muhammed künyeli birisinin Şam'da "*İnne'l-Vitra vacibun*"= "gerçekten vitir farzdır" dediği söylenince o: "*Kezebe Ebû Muhammed*"= "Ebû Muhammed yanlış söylemiş, zira ben Rasûlullahın "*beş vakit namaz var ki, Allah kullarına onları farz kıldı...*" buyurduğunu işittim"¹¹⁸ diyerek bu görüşü reddetmiştir.

İbn Manzur'a göre bu hadiste geçen "*kezebe Ebû Muhammed*" ifadesi, "*ahtaa*" yani "Ebu Muhammed hata etti" demektir. Her ne kadar yalan ile hata, niyet ve kasıt açısından birbirinden ayrı şeyler ise de, *kezebe* kelimesinin zıddının doğruluk (*sıdk*) olduğu gibi, hatanın da doğrunun (*savâb*) zıddı olması hasebiyle Ubâde b. Sâmit burada, hatayı da yalana benzetti ve onu *kezebe* ile nitelendirdi. Çünkü, yalancı söylediğinin yalan olduğunu bildiği halde, hata eden kişi bunu bilmez. Nitekim bu adam (Ebu Muhammed), her hangi bir haber veren kimse gibi değildir. O, bunu, sadece kendisini vitrin vacip olduğu neticesine ulaştıran ictihadıyla söylemiştir. İctihadda ise yalan söz konusu olamaz, ictihada ancak hata girebilir.¹¹⁹

115. Bu rivâyetlerde geçen "*hatım*" ifadesini İbnu'l-Esîr "mutlaka yapılması gereken vecibe" olarak açıklamaktadır. Bkz: *en-Nihâye*, I. 338.

116. Fezârî, *Siyer*, s. 314, no: 600; Tirmizî, *Salât* 333, no: 454, II. 316; Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 27, III. 229; Ahmed, I. 98, 115, 86, 100, 107, 144, 145, 148; İbn Mâce, *İkâme* 114, no: 1169, I. 370.

117. Ahmed, I. 120; benzer bir versiyon: Zeyd b. Ali, b. Huseyn b. Ali, *Musnedu'l-İmâm Zeyd*, s. 118, derleyen: Abdulaziz b. İshak el-Bağdâdî, Beyrut1983, II. baskı, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.

118. Mâlik, *Salâtu'l-Leyl* 14, I. 123; Abdurrazzâk, *Musannef*, III. 5-6, no: 4575; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II. 91-2, no: 6852; Humeydî, I. 191-2, no: 388; Ahmed, V. 317; İbn Mâce, *İkâme*, 194, no: 1401, I. 448-9; Ebû Dâvûd, *Salât* 338, no: 1420; II. 130-1 (Aynı yerde Munzirî, Ebû Muhammed'in Ensar'dan Mes'ud olduğunu, onun isminin Sa'd b. Evs olduğunun da söylendiğini, Bedr'e katıldığını bildirmektedir.) İbn Manzûr ise onun, Mes'ud b. Zeyd olduğunu belirtmektedir. Bkz: *Lisanu'l-Arab*, V. 3842.

119. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V. 3840-3, K-Z-B maddesi;> İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV. 157-160. K-Z-B maddesi. (Rivayeti hadis kaynaklarında bulamadık.)

Burada Ebu Muhammed künyeli sahabî, muhtemelen vitir namazının fazilet ve ehemmiyetine dair bazı hadisleri¹²⁰ işittikten sonra böyle bir kanaate ulaşmış, vitrin bir fariza olduğu hükmünü vermiştir. Ubade b. Sâmit ise, zikrettiği hadise dayanarak, Allah'ın yalnızca beş vakit namazı farz kıldığını, dolayısıyla altıncı bir farizadan söz edilemeyeceğine göre, adı geçen sahabinin, dile getirdiği bu ictihadında hata ettiğini ifade etmek üzere tezkib etmiştir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, yalan, kasden ve haberlerde olurken, ictihadlarda ise yalan değil, sadece hata söz konusudur. Dolayısıyla burada, yalanlama değil, yanlışlama mevcuttur.

-Yine Ebu't-Tufeyl¹²¹ denilen bir zat, İbn Abbas'a gelerek, "senin kavmin, Rasûlullah'ın Kabe'yi tavaf ederken remel yaptığını ve bunun da sünnet olduğunu iddia ediyorlar, ne dersin?" diye sorunca, İbn Abbas: "*sadakû ve kezebû*"= "hem doğru, hem yanlış söylüyorlar" cevabını verdi. O zat bununla ne demek istediğini sorunca İbn Abbas, "doğru söylediler, çünkü Rasûlullah (s) tavafta heybetle yürüdü. Yanlış söylediler, zira bu sünnet değildir. Rasûlullah Mekke'ye geldiğinde müşrikler "Muhammed ve ashabı zayıflıklarından dolayı Beyt'i tavaf etmeye güçleri yetmeyecek" demişlerdi, bunun üzerine Hz. Peygamber onlara ilk üç şavtında heybetli olarak, dört şavtında ise yürüyerek tavaf etmelerini emretti.

Ebu't-Tufeyl, "kavmin, Rasûlullah'ın Safa ile Merve arasını devesinin üzerinde tavaf ettiğini ve bunun sünnet olduğunu iddia ediyorlar, buna ne dersin?" diye sorunca İbn Abbas yine "*sadakû ve kezebû*"= "hem doğru, hem yanlış söylediler" diye cevap verdi. Soran şahıs yine ne demek istediğini sorunca, İbn Abbas şöyle dedi: "doğru söylediler, gerçekten de Rasûlullah (s) Safa ile Merve arasını deve üzerinde tavaf etti. Yanlış söylediler, çünkü bu da sünnet değildir. Zira Hz. Peygambere yaklaşmak isteyen insanlar kovulmadığından, hem bu izdihamı önlemek, hem de onu görebilmeleri ve sözünü işitebilmeleri için deve üzerinde tavaf etti."¹²²

Hz. Peygamber'in de bir hadisinde beyan ettiği gibi, "*Lâ yectemiu... es-sıdku ve'l-kizbu*"= "Yalan ile doğru bir arada bulunamaz."¹²³ Acaba İbn Abbas'ın bu ifadelerinde, bazı kimselerin, Hz. Peygamber'in bu fiillerinin sünnet olduğu yolundaki değerlendirmelerini, hem tasdik edip, hem de tezkip etmesini nasıl izah edeceğiz? O insanlar, bu nebevî davranışla-

120. Bkz: Buhârî, *Vitr* 1-4, II. 12-3; Ahmed, II. 206, 180; İbn Mâce, *İkâme* 114, no:1168, I. 369-370; Ebû Dâvûd, *Salât* 337, no: 1418, II. 128.

121. İsmi, Âmir b. Vasile'dir. Uhud yılında doğmuş, çocukluğunda Hz. Peygamberi görmüştür. O'nu görenlerden en son vefat eden kimse olup 110 yılında vefat etmiştir. Bkz: İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, III. 145, no:2743.

122. Muslim, *Hac* 237, I. 921-2; Ebû Dâvûd, *Menasik* 51, no: 1885, II, 444-5; Ahmed, I. 297, 373.

123 Ahmed, II, 349.

rın sünnet olduğu kanaatlarını serdetmişlerdir. Dolayısıyla bu da, zanna ve müşahedeye dayalı da olsa, bir tür ictihadın neticesidir. Onlar, İbn Abbas gibi, söz konusu nebevî davranışların arkaplanında yatan illetleri, şartları, hikmetleri göz önünde bulundurmadıkları için, bunların da sünnet olduğunu iddia edebilmişlerdir. İbn Abbas ise, onların verdikleri bu haberlerde doğru söylediklerini, ancak vardıkları sonuçlarda yanlışlıklarını dile getirmektedir. Yani onlar, doğru nakletmişler, fakat yanlış hüküm çıkarmışlardır. Kısaca onlar, rivayette isabet ederken, dirayette, ictihadda hata etmişlerdir.

-Buna benzer bir kullanım da, İbn Kesîr'in naklettiği şu haberde görülmektedir: ez-Zübeyr (r), hadis rivayet etmekte olan Ebû Hureyre'yi dinliyor, işittiği her hadisten sonra: "**Kezebe...sadaka...kezebe...**= yanlışdı... doğru nakletti...yanlış nakletti..." diyordu. Bunu işiten oğlu Urve "Ey babacığım! "**Kezebe...sadaka**" diyorsun, bu ne demektir?" diye sordu. O, "ey oğulcuğum, onun bu hadisleri Rasulullah (s)'tan işittiğinde şüphe yok, fakat o, onlardan bazısını yerli yerince rivayet ederken, bazısını da yanlış rivayet ediyor" dedi.¹²⁴

-Kanaatte yanılmadan dolayı tezkibe başka bir örnek de, Esmâ binti Umey's'in Hz. Ömer'i tezkibidir. Hz. Ömer bir gün kızı Hafsa'nın yanında karşılaştığı önce Habeş'e, sonra da Medîne'ye hicret edenlerden Esmâ binti Umey's'e: "Hicrette biz sizi geçtik, dolayısıyla biz Rasulullah (s)'a sizden daha yakınız" deyince Esmâ kızdı ve: "**Kezebe yâ Ömer, kellâ Vallâhi...**"= "Hayır, Vallahi, ey Ömer yanılıyorsun. Siz Rasulullah ile beraberiniz, O aç olanlarınızı doyuruyor, cahilinize öğüt veriyordu. Biz ise (nesepçe bize) uzak, (dîn bakımından) bambaşka bir memlekette, Habeşistan'da idik ve bu sadece Allah ve Rasulünün (yolunda olduğumuz) içindi... Sonra Esmâ doğru Hz. Peygamber'e gelip, Hz. Ömer'in dediklerini tekrarlayarak durumu bizzat O'na sordu. Buna cevaben Rasulullah (s): "**O, bana sizden daha yakın değildir. Zira onun ve arkadaşlarının bir hicreti var, sizin ise gemi ile gelenler olarak iki hicretiniz var**" buyurdu.¹²⁵

Görüldüğü gibi, burada da, Hz. Ömer, zan ve kanaatine dayanarak, kendilerinin Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret etmeleri hasebiyle, Habeşistan'a hicret edenlerden daha kıdemli, faziletli olduklarını düşünerek, onları bu hususta geçtikleri düşüncesini dile getirmiş, Esmâ, Hz. Ömer'e bu kanaatinde hatalı olduğunu söyleyerek tezkip etmekle kalmamış, hükmü, bizzat Hz. Peygamber'den tahkik etmiştir. Hz. Peygamber de, Esmâ'nın haklı olduğunu, Hz. Ömer ve arkadaşları için böyle bir üstünlüğün söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

124 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmaduddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII. 118, Kahire, 1933, Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

125. Muslim, *Fedâilu's-Sahabe* 169, II. 1946-7.

-Yine Hz. Ömer Rasulullah'ın sağlığında bir gün Hişam b. Hakîm b. Hızâm'ın yanına uğramış ve ondan namazda okumakta olduğu Furkân Suresini dinlemişti. Fakat onun Rasulullah'ın kendisine öğrettiğinden farklı birçok değişik harfle okuduğunu işitince, namaz biter bitmez onun elbisesinden yapışmış ve dinlediği bu sureyi kimden öğrendiğini sormuş, o da "bana Rasulullah (s) öğretti" cevabını vermişti. Bunu duyan Hz. Ömer: "**Kezibte! yalan söylüyorsun! Vallâhi okuduğun bu sureyi bana öğreten de odur!**" dedi. Derhal onu Hz. Peygamber'e götürerek durumu ona anlattı. O, her ikisini de dinledikten sonra, o surenin iki şekilde de indirildiğini ifade ettikten sonra: "Bu Kur'an yedi harf üzerine indirilmiştir, dolayısıyla siz onu kolayınıza gelen şekilde okuyun" buyurdu.¹²⁶

Bu haberde de, Hz. Ömer, kendi hafızasına güvenerek, Hişam'ın yanlış okuduğunu sanmış, onun bu okuyuşunu Hz. Peygamber'den öğrendiğini söylemesine inanamamış, Kur'an'ın farklı okunuşlarla inmiş olabileceğini düşünmediği için onu tekzip etmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in yaptığı bu açıklamalar, Hişam'ın yanılmadığı gibi, yalan da söylemediğini ortaya koymuştur.

-Burada, karşılaştığımız diğer ilginç bir rivayeti de kaydetmeden geçemeyeceğiz. Übey b. Ka'b anlatıyor: "Mescidde idim, namaz kılmak üzere bir adam girdi ve bilmediğim bir kıraatla (Kur'an) okudu. Sonra bir başkası girdi ve o da o arkadaşının kıraatından farklı bir kıraatla okudu. Namazı tamamladığımız zaman hepimiz Rasulullah (s)'in yanına girdik. Ben: "Bu adam benim bilmediğim bir kıraatla (Kur'an) okudu. Sonra bir başkası girdi ve o da o arkadaşının kıraatından farklı bir kıraatla okudu. Sonra bir başkası girdi ve o da arkadaşının kıraatından farklı bir kıraatla okudu. (ne buyurursunuz?)" dedim Rasulullah (s) ikisine de emredip okuttu ve her ikisinin durumunu da güzel buldu. *Fe sekata fî nefsi mine't-tezkîb ve lâ iz küntü fî'l-cahiliyye*= bunun üzerine içime cahiliyyede bile hissetmediğim bir tekzip (vesvesesi) düştü. Rasulullah (s) beni bürüyen bu hali görünce göğsüme bir darbe indirdi ve benden ter boşaldı..."¹²⁷ Übey devamında Rasulullah (s)'in meseleyi yedi harif üzere kıraat ile açıkladığını naklediyor. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği diğer iki rivayetten birisinde tekzip yerine "*kebura aleyye*= bana çok ağır geldi" denilirken, diğerinde bu anlamda bir ifadeye rastlanmamaktadır.¹²⁸

Kanaatimizce kendi okuyuşundan oldukça emin olan Übey'in, Hz. Peygamber'in bu tavrı karşısında şaşırması ve meseleyi kavrayamamasından kaynaklanan anlık bir vesvese söz konusudur. Übey, yalnızca içinden

126. Ma'mer, *Cami'*, (Abdurrazzak, *Musannef*, XI. 218-9. no:20369) Hz. Ömer ile Übey b. Ka'b arasında geçen benzer bir tartışma için bkz. İbn Adiy, *el-Kâmil*, I. 61.

127. Muslim, *Musafirîn* 273, I. 561-2; Ahmed, V. 129.

128. Sırasıyla: Ahmed, V. 127, 124.

tekzip gibi bir duygu geçirmiş, ancak muhtemelen jest ve mimiklerinden onun şaşkınlık ve ruh halini anlayan Hz. Peygamber, önce onun göğsüne vurarak, sonra da durumu kendisine izah ederek ondaki bu halet-i ruhiye-yi gidermiştir. Şüphesiz Übey bir sahabî olarak içinden geçen bu hislerden dolayı mazurdur, zira hiç kimse bu ve benzeri düşünce ve vesveselerden beri değildir.¹²⁹

-İfk hadisesi vuku bulunca, birgün Hz. Peygamber minbere çıkar ve eşi Hz. Aişe'ye iftira atan şahıslara karşı ashabının kendisini korumalarını, yardımcı olmalarını ister. Onun bu hutbesini dinleyenlerden Sa'd b. Muaz, "Ya Rasulallah, seni ondan ben korurum. Eğer o şahıs, Evs'ten ise, biz onun boynunu vururuz. Şayet o Hazrec'li kardeşlerimizden ise, emredersen emrini yerine getiririz" dedi. Bunun üzerine Hazrec'in Efendisi olan Sa'd b. Ubâde- ki kendisi salih bir kimse idi, fakat cahiliyye taassubuna kapıldı- kalkıp ona şöyle dedi: "Allah adına yemin ederim ki, sen onu öldüremezsin, öldürmeye güç de yetiremezsin!" diye mukabelede bulundu. Bu defa Sa'd b. Muaz'ın amca oğlu olan Useyd b. Hudayr kalkarak Sa'd b. Ubâde'ye "*Kezebe, leamrullahi lenaktulennehu*"= "Yanılıyorsun, Allah'a yemin olsun ki, biz onu öldürürüz!..." cevabını verdi."¹³⁰

Rasulullah'ın mescidinde ve huzurunda yaşanan bu sert tartışma esnasında, bu sahabilerden Useyd'in, Sa'd b. Ubade'yi yapmış olduğu konuşması sebebiyle tekzip etmesi, bir zannın, ileri sürülen bir kanaatin yanlış ve yanılı olduğu göstermektedir. Yani Useyd ona "bizim onu öldüremeyeceğimizi zannetmekle sen yanılıyorsun" demek istemektedir. Çünkü burada diğer misallerin aksine, ne geçmişten bir haber vardır, ne de herhangi bir icthad veya hükümde isabet edememe vardır. Dolayısıyla burada, sadece zan ve kanaatte yanılma söz konusudur ve "yanılıyorsun, onu öldürürüz" demektir.

-Ebu'd-Derdâ birgün "Sabaha kavuşan için artık vitr namazı yoktur" diye konuşmuştu. Onun bu sözü Hz. Aişe'ye zikredilince o: "*Kezebe Ebu'd-Derdâ*"= "Ebu'd-Derdâ yanılmış, zira, Rasulallah (s) sabaha kavuşuyor ama yine de vitir namazını kılıyordu" demiştir.¹³¹

Ebu'd-Derdâ'nın vermiş olduğu bu fetvanın, Hz. Peygamber'in tatbi-katıyla çeliştiğini gören Hz. Aişe, şahsî müşahede ve mütalaasına dayana-

129. Hz. Peygamber'in başka birini tekzipine dair zayıf bir rivayet için bkz. İbn Mâce, *Hudûd* 38, no: 2613, II. 871.

130. Abdurrazzak, *Musannaf*, V. 416. no:9748; Buhârî, *Meğâzî* 34, V. 58: *Tefsîr* 24/6, VI. 8; Muslim, *Tevbe* 56, III. 2134; Ahmed, VI. 196-7. Burada vefat etmiş olması gereken Sa'd b. Muaz'ın adının geçmesinin tarihî olarak bir problem olduğu hakkındaki Kâdî İyaz'ın değerlendirmesi için bkz: Muslim, *Tevbe* 56, III. 2134. (1 no'lu dipnot).

131. İbn Adiy, *el-Kâmil*, I. 63; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Kitabu's-Sunen el-Kebîr*, II. 479, Beyrut, t.y., Daru'l-Ma'rife, I-X; Zerkeşî, *İcabe*, s. 130.

rak onun bu hükmünde yanıldığını söylemek kastıyla onu tekzip etmiştir. Ebu'd-Derdâ'nın buradaki sözü, bir yalan değil, yanlış veya yanılıdır. Hz. Aişe ise onun bu yanılığını derhal tashih etmiştir.

-Hasan b. Ali'ye Yüce Allah'ın "*Şahitlik edene de, şahitlik edilene de andolsun*"¹³² ayeti hakkında soru sorulmuş, o da cevap vermişti. Kendisine, onun yorumuna aykırı olarak İbn Ömer ile İbnü'z-Zübeyr'in şöyle söyle dedikleri hatırlatılınca o: "*Kezebâ= İki de yanılmış*" dedi.¹³³ Burada da, bir ayet hakkında yapılan yorum söz konusu olduğu için, yalan değil, yanılma veya isabetsiz yorumdan söz edilmekte, ama tekzip ifadesi kullanılmaktadır.

Tâbiü'nin Sahabî'yi Tekzibi

h. Sahabî rivayetinin, Tâbiü Tarafından tekzip Edilmesi

Kaynaklarımızdaki bazı rivayetlere baktığımızda, tâbiûndan bazı kimselerin, bazı sahabîleri tekzip edebildiklerini görmekteyiz.

-Ebu Saîd el-Hudrî, Nasr Suresi inince Rasulullah (s)'ın onu okuduğunu ve "*Fetihten sonra hicret yoktur, artık sadece cihad ve niyet vardır*" buyurduğunu rivayet edince, yanında Râfi' b. Hadîc ve Zeyd b. Sâbit oturdukları halde Mervan (b. Hakem)¹³⁴ ona: "*Kezebte!*"= "yalan söylüyorsun!" demişti. Bunun üzerine Ebû Saîd, "Eğer isterlerse, bunu sana bu ikisi de haber verebilirler" demişse de, Mervan elindeki kamçıyı vurmak için kaldırmış, Râfi' ile Zeyd bu durumu görünce "o doğru söyledi" demişlerdir.¹³⁵

Mervan b. Hakem'in bu hadis sebebiyle Ebû Saîd'i niçin tekzip ettiğini anlayabilmiş değiliz. Muhtemelen o, hicret ameliyesinin geçici değil, her yer ve zamanda ihtiyaç duyulabilen bir durum olduğunu düşünmekteydi ve onun böyle bir rivayette hata edebileceğine ihtimal vermekteydi. Galiba Mervan nakledilen Hz. Peygamber'in bu ifadesini, umumî bir hüküm olarak anlamaktaydı. Oysa kanaatimizce Hz. Peygamber'in buradaki kasdı, yalnızca Mekke'den Medîne'ye yapılan ve o dönemdeki sahabenin üzerine farz olan hicretti. Mekke'nin fethedilmesi ile birlikte, artık orası yeniden müslümanların yurdu haline gelmişti ve Medîne'ye hicret etmeye gerek de kalmamıştı. Durum böyle olunca, Mervan'ın bu tekzi-

132. 85 Burûc 3.

133. İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II. 155.

134. Mervan, Hz. Peygamber döneminde doğmuş ise de, babasıyla birlikte Taif'e çıktığı için O'nu görmemiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz: İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, V. 144.

135. Ahmed, V. 187.

binde acele ettiği, Râfi' ve Zeyd'in Ebû Saîd'i tasdik etmelerinden de anlaşılmaktadır. Şu halde, buradaki hata, Ebû Saîd'de değil, meseleyi tam anlayamadan onu tekzip etmeye kalkışan Mervan'dadır. Ayrıca, Mervan'ın, ileri gelen sahabilerden birisine karşı böyle bir tavır seğilemesi de oldukça tuhaftır.

-Ubeydullah b. Ziyâd, Zeyd b. Erkam'ı çağırarak ona "Allah'ın Kitabında bulamadığımız halde, Rasulullah (s)'dan rivayet ettiğin bu hadisler de neyin nesi? O'nun Cennet'te bir havuzu olduğunu rivayet ediyor muşsun?" diye sorunca Zeyd: "Gerçekten onu bize Rasulullah (s) haber verdi ve onu bize de vadedti" dedi. Ubeydullah: "**Kezebe, velâkinneke şeyhun kad harufte!**= Sen yalan söylüyorsun, ama (hayır) sen bunamış bir ihtiyarsın!" diye mukabelede bulundu. Bunun üzerine Zeyd, "Ben Rasulullah (s)'dan şu kulaklarımla işittim ve kalbimle belledim ki O: "Her kim bana kasden yalan isnad ederse, Cehennem'de oturacağı yere hazırlansın" buyurdu **vemâ kezebtu alâ Rasulillah**= ve ben Rasulullah (s)'a yalan isnad etmedim" cevabını vermiştir.¹³⁶

-Rabîa b. Yezîd anlatıyor: Abdümelik'in hilafeti döneminde, Dımaşk'ta Şa'bi'nin yanına oturdum Sahabeden bir adam Rasulullah (s)'dan O'nun şöyle buyurduğunu rivayet etti: "**Rabbinize kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve yöneticilere itaat edin. Eğer onlar hayırlı iseler, bu sizin lehinizdir. Şayet şerli iseler, bu onların aleyhinedir ve siz ondan berisinizdir.**" Bunu duyan Şa'bi ona: "**Kezebe!**= Yalan söyledin!" dedi. Haberi nakleden Zehebî: "O bu ifadesiyle sanki "**ahta'te**= hata ettin" demek istedi" diye bir açıklama yapmıştır¹³⁷.

- İbn Abbas'ın, Rasulullah (s)'ın Mekke'de Bi'setten sonra on üç sene kaldığını söylediği haber verilince Urve b. ez-Zübeyr, "**Kezebe**= Yanlış söylemiş, o bunu ancak şu şairin sözünden almıştır" diye cevap vermiştir.¹³⁸

136. Ahmed, IV. 367; Diğer varyantlar için bkz: Ma'mer b. Râşid, Câmi; (Abdurrazzak, XI, 404-5, no: 20852) (Burada Ubeydullah'ın Havuz hakkında şüpheye düştüğü, kendisinde Harûrlük olduğu ve zikredilen bu havuzun bulunmadığını söyleyerek çetilli sahabilere sorduğu, fakat hiçbirisiyle tatmin olmadığı anlatılmaktadır. Bu habere göre Ubeydullah, Zeyd'in, haberi bizzat Hz. Peygamber'den değil de, kardeşinden duyduğu için "kardeşinin hadisine ihtiyacımız yok" diyerek kabul etmiyor.) Ayrıca bkz: Tahâvi, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, I. 364, no: 409; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V. 181-2, no: 5021-2; Heysemî, Nuruddin Ali b. Ebî Bekir, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I. 144. Beyrut-1982, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, (I-X).

137. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, IV. 308-9. Hayatının sonlarına doğru karıştıran Saîd b. Abdulaziz dışında diğer râvîlerin sika olduğu belirtilmiştir. Bkz: Aynı yer.

138. İbn Abdilberr, *Câmiü Beyani'l-İlm*, II. 155.

Sahabenin Tâbiî'yi Tekzibi

1. Tâbiî kanaatinin, Sahabî Tarafından Tekzib Edilmesi

Yine kaynaklarımızdaki bazı rivayetlerde, sahabîlerin de, tabiûndan bazı kimseleri tekzib ettiklerini görmekteyiz.

-Ebû Hureyre, Ka'bu'l-Ahbar'a Rasullah (s)'in "*Cuma gününde öyle bir saat vardır ki, müslüman bir kul, namaz kılarak bu âna tesadüf etsin de, Allah'dan dilediği birşeyi O ona vermiş olmasın*" buyurduğunu haber verince, Ka'b, "bu her senede bir gündür" dedi. Ebu Hureyre, bilakis bunun her cumada olduğunu söyledi. Ka'b, Tevrat'ı okudu ve "Rasulullah (s) doğru söylemiş" dedi... Daha sonra Ebu Hureyre Abdullah b. Selâm ile karşılaşınca, ona Ka'b'ın "bu her senede bir gündür" dediğini ona sordu. Bunun üzerine Abdullah "*Kezebe Ka'b= Ka'b yalan söylemiş*" dedi. Ebu Hureyre onun Tevrat'a baktığını ve Rasulullah'ın doğru söylediğini anlatınca da "*Sadaka Ka'b=Ka'b doğru söylemiş*" dedi...¹³⁹

-Saîd b. Cubeyr, İbn Abbas'a, "Nevf el-Bikâlî,¹⁴⁰ İsrailoğulları'nın Peygamberi olan Mûsa'nın, Hızır ile arkadaşlık eden Mûsa olmadığını, onun başka bir Mûsa olduğunu iddia ediyor (ne dersin?)" diye sorunca İbn Abbas: "*Kezebe Aduvullah= Allah düşmanı yalan söylemiş!*" dedikten sonra Übey b. Ka'b'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği Hz. Mûsa-Hızır kıssasını uzunca anlattı.¹⁴¹

SONUÇ

Arapçada "kizb" ve "tekzib" kelimeleri, yalan ve yalanlama anlamına geldikleri gibi, yanılma ve yanlışlama anlamında da kullanılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz birçok rivayetten açıkça anlaşılmaktadır ki, sahabe döneminde bu kelimenin iki kullanımına da rastlanmaktadır. Hz. Peygamber'in sahabiyi, sahabînin sahabiyi, sahabînin tabiîyi veya tabiînin sahâbîyi tekzib ettiğine dair kaynaklarımızda görebildiğimiz bazı rivayet-

139. Mâlik, *Cum'a* 16. I. 108-9; Ahmed, II. 486; Nesâî, *Cum'a* 45, III. 113-5; İbn Adiy, *el-Kâmil*, I. 62. Haberi aynı isnad ile İmam Mâlik'ten almış olmalarına rağmen, Ebû Dâvûd ve Tirmizî, rivayetlerinde ihtisar cihetine giderek, buradaki tekzib ifadelerini zikretmemişlerdir. Bkz; Ebû Dâvûd, *Salât* 207, no: 1046, I. 634-5; Tirmizî, *Salât* 354, no: 491, II. 362-3 Sahabeden Hz. Ömer, Huzeyfe, Abbas, Muaviye'nin Ka'b'ı tekzib ettiklerine dair çeşitli haberler için bkz: M. Ebu Rayye, *Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s. 138; İbnü'l-Kayyim, *el-Menâru'l-Munîf fi's-Sahih ve'd-Daîf*, tah. Abdulfettah Ebû Gudde, Mısır-t.y., Mektebetu İbn Teymiye. s. 91'deki Ebu Gudde'nin dipnotu.

140. Bkz: Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII. 505, no: 2311. Haydarabad-t.y.

141. Humeydi, I. 182, no: 371; Buhârî, *Enbiyâ* 27, IV. 127-8; Muslim, *Fedâil* 170, II. 1847; Ahmed, III. 244; V. 117-9; İbn Adiy, a.g.e., I.61.

leri burada zikretmeye çalıştık. Verdiğimiz bu rivayetlerden hareketle ulaştığımız neticeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

-Herşeyden önce bu rivayetler açıkça gözler önüne sermektedir ki, sahabe döneminde gayet canlı, dinamik bir tahkik ve eleştiri zihniyeti mevcuttur. Onlar doğruların, hakikatın tesbiti adına, en küçük bir yalan veya yanlışlık ihtimalinde dahi, kim olursa olsun, karşısındaki sahabiyi tenkid ve tekzip etmekten geri kalmamış, ortaya atılan söz, kanaat, ictihad veya rivayeti tahkik cihetine gitmiştir.

- Bu rivayetlerin çoğunda zikredilen husus, ortaya atılan herhangi bir kanaatin, fetva veya ictihadın tekzip edilmesine dairdir. Daha önce söylediğimiz gibi, yalan ve yalanlama ancak haberler için söz konusudur, insanların kanaat veya ictihadlarında yalandan değil, hatadan, yanlıştan bahsedilebilir. Dolayısıyla buralardaki tekzip, isabet edememe anlamındaki kelimenin ikinci kullanımı itibarıyladır.

-Rivayetlerin önemli bir kısmında ise, nakledilen bir haberin tekzip edildiği açıktır. Ancak, burada yapılan tekzip, tekzip edenin kişisel kanaatine dayanmaktadır ve ilk etapta belki de yalan anlamını da içerecek şekilde nakleden kimsenin yanlışlığı, haberi yanlış naklettiği zannıyla husule gelmiştir. Ancak, haberin tahkik edilmesi neticesinde, nakledenin doğruluğu, tekzip edenin de tekzipinde yanlışlığı ortaya çıkmıştır.

-Birkaç rivayette görülen tekzip ise, yalan ve yalanlama anlamındadır. Sıhhatleri tartışılan rivayetleri de sahih saymamız halinde, bu birkaç haber, istisna olmaktan öteye geçmez. Nadir üzerine de hüküm bina edilemeyeceğine göre, bu birkaç habere dayanarak, sahabenin yalan rivayetlerde bulduklarını, yalan uydurduklarını ve birbirlerini tekzip edip durduklarını söylememiz doğru bir sonuç olmayacaktır. İbn Abdilberr'in dediği gibi, sahabe arasında cereyan eden böylesi sözler, insan olmaları hasebiyle onlardan kızgınlık halinde sadır olan sözlerdir ve anlayış sahibi kimseler bu sözlere iltifat etmeyeceklerdir.¹³²